

Paheksuntaimperatiivi – affektinen lausekonstruktio

HANNELE FORSBERG

1 Johdanto

Toisen toimintaan kohdistuvaa paheksuntaa ja suuttumusta ilmaistaan kielellisesti monin tavoin. Avoimesti arvottavia ovat esimerkiksi voimasanat, solvaukset ja väitelauseen muotoiset kannanotot (esim. *tuo on tyhmää, nyt teit tyhmästi*; ks. ISK 2004 § 1725–1728, 1212; Pomerantz 1984; Tainio 1996). Kielteisen asennoitumisen ilmaisuun on suomessa myös lukuisia epäsuorempia keinoja, joista osa on kiteytynyt affektisiksi lausekonstruktioiksi. Tällaisia on syntynyt esimerkiksi viitsimistä, ilkeämistä tai muuta vastaavaa ilmaisevan modaaliverbin ympärille: *että ilkeätkin ~ ilkeätkin ~ (kas) kun ilkeätkin* (ks. Kiuru 1977: 84–92), kuten *että viitsitkin aikaihminen leikkiä* (ISK 2004 § 1637). Puhekkumppanin toimintaa voidaan arvostella myös kysymyslauseen muotoisilla konstruktioilla. *Iso suomen kielioppi* (2004 § 1706) mainitsee samalla kertaa kysyvänä ja syyttävänä sellaiset *miksi-* ja *miten-*kysymykset, joissa kysymyssanaan on liittynyt inessiivimuotoinen voimasana (esim. *miksi hitossa*), ja säilyttään syyttävänä tai paheksuvina sellaiset kysymykset, joissa *mitä* saa merkityksen 'miksi' (esim. *mitä sä siinä seisot*). Samassa tehtävässä toimii myös lausekekysymys, jossa *-kO* liittyy voimasanaan: *hittoako sä siinä seisot*. Syyttävissä ja paheksuvissa retorisisissa kysymyksissä tavallinen on modaaliverbi *pitää*, esimerkiksi *Pitikö sitä taas nukkua viimeiseen asti!* (mt. § 1576, 1718). Kauppinen (1998: 92–95, 189–190) nimittää paheksuntarakenteeksi sellaista konditionaalin perfektimuodolla alkavaa lausetta, josta puuttuu ilmisubjekti (ks. myös ISK 2004 § 1716) ja jolla ilmaistaan, miten puhuteltavan tai puheena olevan henkilön olisi puhujan mielestä pitänyt toimia tai olla toimimatta (*oisit ostanu juustoa, et ois muistuttanu*).

Yksi kiteytynyt keino puhuteltavan toiminnan paheksumiseen rakentuu imperatiivin varaan. *Iso suomen kielioppi* (2004 § 1724) antaa tästä imperatiivin käyttötavasta kolme esimerkkiä (1–3), jotka aikoinaan toimitin kieliopintekijöille ja jotka alkuaan ovat erään kielentutkijaystäväni omasta puheestaan muistiin merkittäviä.

- (1) [Äiti lapsilleen, jotka sovittivat tämän vaatteita ja alkoivat riehua:]
Repikää nyt se mun hame siinä!

- (2) [Äiti lapselleen, joka sytytti ja sammutti valoja:]
Rämpytä nyt niitä valoja siinä sitte!
- (3) [Äiti lapselleen, joka ei ollut totellut tätä:]
Oo sitten vielä eessä siinä!

Kun äiti sanoi hamettaan sovittelulle lapsilleen *repikää nyt se mun hame siinä* (esim. 1), hän ei kehottanut heitä repimään hametta vaan ilmaisi voimakasta paheksuntaa. Samalla hän varoitti, että hame voi repeytyä, jos toiminta jatkuu samanlaisena. Esimerkkien 2–3 lausumilla äiti ei niinkään varoittanut toiminnan seurauksista. Sen sijaan hän nimesi paheksumansa toiminnan (valojen sytyttelyn ja sammuttelun) *rämpytämiseksi* ja (lapsen paikallaan olon omasta näkökulmastaan) *edessä olemiseksi* sekä ilmaisi tuhtumustaan siitä, ettei mainittu teko ollut ensimmäinen hänen tahtonsa vastainen teko (*sitten, vielä*): äiti oli ojentanut lasta samassa tilanteessa jo monta kertaa.

Tarkastelen tässä kirjoituksessa esimerkkien 1–3 kaltaisten imperatiivilauseiden rakennetta, käyttöyhteyksiä ja merkitystehtäviä erilaisista puhutun ja kirjoitetun kielen lähteistä kokoamani aineiston avulla. Nimitän puheena olevaa käytätapaa *paheksunta-imperatiiviksi*. Pysin osoittamaan, että paheksuntaimperatiivia voi pitää itsenäisenä affektisena lausekonstruktiona, jossa tietyt muotopiirteet vakiintuneesti yhdistyvät tietyn tyyppiseen affektiseen asennoitumiseen tietynlaisessa vuorovaikutuskontekstissa. Rakenteen funktion nimeäminen paheksunnaksi on ymmärrettävä yleistyksesi, joka kattaa joukon eriasteisia kielteisen asennoitumisen sävyjä lievästä moittimisesta suuttumuksen ilmaisuun; siihen voi yhdistyä myös varoittamista. Usein paheksunta-imperatiivilla ilmaistava affekti on varsin vahva.

1.1 Tausta ja tavoitteet

Varhemmassa kirjallisuudessa paheksuntaa ilmaisevasta imperatiivista on vain pari mainintaa. Sirelius (1894: 119) on kirjannut kaakkoismurteiden lauseopillisiin havaintoihinsa kaksi esimerkkiä sellaisesta imperatiivista, jota ”käytetään joskus kiivaassa puheessa, kun tahdotaan ilmoittaa vastenmielisyyttä puhutellun henkilön toiminnan johdosta. Esm. *No vielä koittele häntä* (angerta) *jalol'lais*. *No sörkkää nyt viel sitä siin.*” Kiuru (1977: 24) esittelee kieltohakuisia verbejä koskevassa tutkimuksessaan joitakin muodoltaan myönteisiä imperatiivilauseita, joilla ”ilmaistaan kielteissävyinen ajatus”; joukossa on paheksuntarakenteeksi luokittelemiani tapauksia. Lisäksi olen löytänyt Juhani Ahon tyyliä koskevasta tutkimuksesta (Nieminen 1934: 260) joukon Ahon tuotannosta poimittuja imperatiivimuotoisia ”huudahduslauseita”, jotka voi rajatapauksina lukea konstruktion piiriin.

Paheksuntaimperatiivin kuvauksen ohella haluan kirjoituksellani osallistua imperatiivista funktionaalisisessa kielentutkimuksessa 2000-luvulla virinneeseen keskusteluun (ks. alalukua 1.2). Vaikka imperatiivia on jo jonkin verran tutkittu erilaisista aineistoista, huomio on keskittynyt sen direktiiviseen peruskäyttöön eikä sen käyttötapojen moninaisuutta ja konstruktioitumista ole juuri eritelty. Jotta voin osoittaa suomen paheksuntaimperatiivin itsenäiseksi konstruktioksi, vertailen sitä kirjoituksessani eräi-

siin muihin imperatiivimuotoisiin ilmaustyyppeihin – erityisesti sellaisiin, jotka jakavat sen kanssa yhteisiä muoto- ja merkityspiirteitä. Nämä niin sanotut lähikonstruktiot ansaitisivat yhtä lailla tulla aineistopohjaisesti tarkemmin tutkituiksi.

Lähestymistapaani voi luonnehtia konstruktionaaliseksi ja vuorovaikutuslingvistiseksi, vaikka en nojaudu tiukasti kumpaankaan tutkimusperinteeseen (konstruktioajattelusta esim. Kotilainen 2007b; Kotilainen & Herlin 2012; vuorovaikutuslingvistiikasta esim. Couper-Kuhlen & Selting 2018; konstruktionaalisen ja vuorovaikutuslingvistisen lähestymistavan yhdistämisestä esim. Fried & Östman 2005; Linell 2009; Wide 2009; Niemi 2015). Yhteistä suuntauksille on näkemys kieliopin käyttöpohjaisuudesta: kielioppi on muotoutunut ja muotoutuu jatkuvasti kielenkäytössä. Jaan Kotilaisen (2007b) esittämän näkemyksen kieliopista dynaamisena kokonaisuutena, joka koostuu toisiinsa suhteissa olevista, osin hyvinkin spesifeistä konstruktioista. Konstruktio, jotka määrittellään vakiintuneiksi muodon ja merkityksen yhdistelmiksi, sisältävät tietoa myös niiden käyttötilanteista. Modaalisten lausekonstruktioiden merkityksen (eli vuorovaikutusfunktioiden) tutkiminen edellyttää lause-esiintymien sekventiaalisen kontekstin huomioimista, joka on juuri vuorovaikutuslingvistikäytössä tarkastelussa keskeistä. Ilmauksen tulkintaan vaikuttaa aina se, mikä sitä keskustelussa edeltää, ja jokainen vuoro samalla muokkaa vuorovaikutusta (ks. esim. Ono & Thompson 1995; Couper-Kuhlen & Selting 2018). Imperatiivilauseen funktiota tulkittaessa on näin ollen olennaista tietää, mitä edellä on tapahtunut tai sanottu ja mitä sen jälkeen seuraa – toisin sanoen miten puhuteltu reagoi lausumaan. Koska aineistonani ei kuitenkaan ole tallennettua keskusteluvuorovaikutusta vaan monenlaisista lähteistä koottu kokoelma, jossa on mukana myös irrallisia lauseita vailla kontekstitietoja, siihen ei kaikilta osin voi soveltaa vuorovaikutuslingvististä otetta. Tutkimuskohteena oleva imperatiivikonstruktio on toisaalta säilynyt itseensä käyttötilanteissa toistuvasti esiintyneitä muotopiirteitä, kuten partikkeleita, liitepartikkeleita ja affektisia verbiirakenteita, joten irralliset lause-esimerkitkin voi joskus tunnistaa paheksuntaimperatiivin esiintymiksi eivätkä ne ole siten analyysissä täysin hyödyttömiä.

Imperatiivilauseetta on perinteisesti pidetty yhtenä modaalisena lausetyyppinä, käskylauseena. Jo perinteinen jaottelu väite-, käsky- ja kysymyslauseisiin perustuu ajatuksen, että tietynlaiseen skemaattiseen lausemuotoon yhdistyy vakiintuneesti tietty pragmaattinen merkitys. Jako on kuitenkin varsin karkea, ja sen ulkopuolelle jäävät monet modaaliset ja affektiset ilmaustyytit, muun muassa finiittiverbittömät konstruktio (esim. Visapää 2005, 2008, 2013). Vain tietyt väite- ja kysymyslauseista kiteytyneet lausekonstruktio on kielioppikuvauksissa vanhastaan tunnustettu ”huudahduslauseiksi” eli eksklamatiiveiksi. Suomen morfologisten modusten, konditionaalien ja potentiaalien, aineistopohjainen tutkimus on jo 1990-luvulla osoittanut, ettei muodon ja merkityksen suhteen tarkastelussa kannata jäädä päälausetyypin tasolle, sillä erityisesti puhutussa kielessä modusten käyttö on vahvasti konstruktioitunutta. Kauppinen (1998) tarkastelee konditionaalirakenteita *puhekuvion* käsitteen avulla, ja omassa tutkimuksessaan (Forsberg 1998) nimitän vakiintuneita potentiaalirakenteita modaaliseksi *pienlausetyypeiksi* (vrt. *minor sentence type*, Sadock & Zwicky 1985; König & Siemund 2007). Vaikka *Isossa suomen kieliopissa* (2004 § 1707) affektisten konstruktioiden ala on jo kuvattu ”huudahduslauseita” laajemmaksi, konstruktioajatteluun nojautuvaa

modaalisten tai affektisten rakenteiden tutkimusta on fennistiikassa toistaiseksi tehty melko vähän (lähinnä Visapää 2005, 2008, 2013; Kotilainen 2007a, 2007b, 2012). Viime aikoina kiinnostus konstruktionaalisen ja vuorovaikutuslingvistisen näkökulman yhdistämiseen on kuitenkin kasvanut (ks. Niemi 2015).

Tutkimukseni fokuksessa olevaa paheksuntaimperatiivia voi pitää itsenäisenä konstruktiona seuraavilla Kotilaisen (2007b: 36–42) esittämällä vakiintuneisuuden kriteereillä: 1) frekvenssi, 2) aiemmat kieliopin kuvaukset, 3) intuitio ja 4) kontekstin analysointi. Paheksuntakonstruktioista on koossa noin 90 esiintymän laajuinen, monenlaisista lähteistä koottu aineisto, jossa toistuvat samantyyppiset muoto- ja merkityspiirteet. Konstruktiosta on joitakin esimerkkejä myös edellä mainitsemissani murre-tutkimuksissa, ja se on omassa kielitajussani tunnistettava kieliopillinen konstruktio. Näiltä osin kriteerit siis täyttyvät. Kontekstin analysoinnilla Kotilainen tarkoittaa sen tutkimista, miten kielenkäyttäjät itse tulkitsevat rakenteita aidossa vuorovaikutuksessa: säännönmukainen reagointi johonkin rakenteeseen on vahva osoitus konstruktion olemassaolosta. Tämä kriteeri nojaa siis vuorovaikutuskontekstin sekventiaaliseen tarkasteluun, ja myös tällä perusteella paheksuntaimperatiivin pitäminen itsenäisenä konstruktiona on oikeutettua, vaikka aineistoni ei kaikilta osin mahdollistakaan reaktioiden tutkimista. Samoilla kriteereillä voidaan eritellä myös paheksuntaimperatiivin lähikonstruktioita (ks. mts. 42–49). Tässä tutkimuksessa lähikonstruktioiden tarkastelun tavoitteena on lähinnä paheksuntaimperatiivin rajojen tarkastelu, eikä näistä muista konstruktiosta ole koottu systemaattisesti aineistoa.

Kirjoitukseni rakentuu seuraavasti. Esittelen ensin (alaluku 1.2) aiempaa imperatiivitutkimusta ja vertaan paheksuntaimperatiivia imperatiivin muuhun käyttöön: yhtäältä imperatiiville tyypilliseen ohjailevaan eli direktiiviseen tehtävään ja toisaalta sellaisiin käyttötapoihin, joissa direktiivisyys on kokonaan taka-alalla (direktiivin käsitteestä ja direktiivitutkimuksesta ks. esim. Honkanen 2012: 8–15). Sen jälkeen esittelen aineistoni (luku 2) ja analysoin tarkemmin paheksuntaimperatiivin kielellisiä piirteitä (luku 3) ja käyttöyhteyksiä (luku 4). Artikkelin loppupuolella (luku 5) tarkastelen, miten paheksuntaimperatiivi eroaa lähikonstruktioistaan eli sellaisista imperatiivilauseista, joilla ilmaistaan kieltoa, uhkausta, ivailua tai välinpitämättömyyttä, ja esitän, että paheksuntarakenteen konstruktioitumiselle on ollut edellytyksiä konditionaalisissa eli ehtoa ilmaisevissa tai implikoivissa konteksteissa. Kirjoitukseni lähestymistapa on kuitenkin pääosin synkroninen, ja konstruktioiden välisten diakronisten suhteiden pohdinta jää toiseen yhteyteen. Päätäntäluvussa (luku 6) kokoan tärkeimmät tulokseni ja arvioin niiden antia suhteessa aiempaan imperatiivitutkimukseen.¹

1.2 Direktiivinen ja ei-direktiivinen imperatiivi

Imperatiivia funktionaalista-typologisesta näkökulmasta tarkastelevaa kansainvälistä kirjallisuutta on viime vuosikymmeninä julkaistu runsaasti (Birjulin & Xrakovskij 2001;

1. Kiitän Marja-Leena Sorjosta ja Markku Haakanaa käsikirjoituksen ensimmäisten versioiden kommentoinnista vuosia sitten. Kiitos myös Virittäjän nimettömille arvioijille hyödyllisestä palautteesta, jonka avulla sain muokattua kauan tekeillä olleen kirjoitukseni julkaisukuntoon.

van der Auwera, Dobrushina & Goussev 2004; Aikhenvald 2010; Jary & Kissine 2014; Van Olmen & Heinold 2017). Myös ensimmäinen keskusteluanalyttinen imperatiivin käyttöä käsittelevä kokoomateos on ilmestynyt (Sorjonen, Raevaara & Couper-Kuhlen toim. 2017). Suomen kielen imperatiivin direktiivisestä käytöstä laajin tutkimus on toistaiseksi Laurannon (2014) arkikeskusteluaineistoon perustuva pienoismonografia, jonka teoreettinen viitekehys on systeemis-funktionaalinen. Mainitun kirjallisuuden perusteella 2. persoonan imperatiivilause on lähes universaali kielipillinen vuorovaikutuksen perusrakenne, modaalinen lausetyyppi, jolla puhuja ohjailee puhuteltavan toimintaa – monella muullakin tavalla kuin käskemällä. Perinteisesti toiminnan on sanottu olevan puhujan tahdon mukaista (esim. Birjulin & Xrakovskij 2001). Keskusteluaineistojen tutkimus on osoittanut, että imperatiivilla viitataan usein jo käynnissä olevaan toimintaan (Lauranto 2014; Sorjonen, Raevaara & Couper-Kuhlen 2017: 12). Auer (2017: 422) tiivistää keskusteluanalyttisen imperatiivitutkimuksen tuloksia seuraavasti: Imperatiivit eivät ole harvinaisia, eikä niillä ilmaista puhujan ja puhuteltavan valtasuhteita. Imperatiiveilla ohjailaan toimintaa, joka prototyypillisesti ja yleisimmin hyödyttää puhuteltavaa ja mahdollisesti myös puhujaa. Useimmissa tapauksissa imperatiivivuoroilla pyritään saamaan puhuteltava toimimaan tai lopettamaan toiminta välittömästi. (Mp.)

Vaikka imperatiivin käytössä on kieli- ja tilannekohtaista vaihtelua, yhteistä on se, että muiden direktiivien tapaan imperatiivi esiintyy keskustelussa tyypillisesti vierusparin etujäsenenä, joka edellyttää puhuteltavalta joko kielellistä tai ei-kielellistä reaktiota. Suomen kielen imperatiivilauseilla (esim. *odota vähän*) muun muassa käsketään, kehoitetaan, pyydetään ja neuvotaan; ohjailun sävyn tulkintaa ohjaa lausuman kielellisten ainesten ohella puhetilanne ja siinä meneillään oleva toiminta. Vierusparin jälkijäsenenä, reaktiivisessa käytössä, imperatiivilauseella voidaan esimerkiksi antaa lupa tai rohkaista puhuteltavaa toimimaan, esimerkiksi *Saako tästä ottaa? Ottakaa vaan*. (Ks. ISK 2004 § 1645–1657; Lauranto 2014.)²

Paheksuntaa ilmaiseva imperatiivikonstruktio (esim. 1–3) liittyy direktiivisyyteen siten, että sen avulla voidaan pyrkiä kieltämään tai keskeyttämään toiminta, vaikkakin epäsuorasti. Yleensä ohjailevuus on kuitenkin taka-alalla ja konstruktion päätehtävänä on ilmaista affektista kannanottoa: moitetta tai paheksuntaa. Direktiivisyyttä ei olekaan tarpeen nähdä jyrkästi rajattavissa olevana joko–tai-ilmionä vaan asteittaisena ja puhetilanteessa neuvoteltavana. Se, miten erilaisiin imperatiivirakenteisiin reagoidaan, kertoo keskustelijoiden kulloinkin tekemistä tulkinnoista.

Suomen imperatiivilla on myös selvemmin ei-direktiiviseen tehtävään vakiintuneita käyttötapoja, jotka niin ikään liittyvät affektiseen kielenkäyttöön (ISK 2004 § 1658, 1724; Forsberg 2010).³ Niiden kotipaikka ei kuitenkaan ole dialogi kuten paheksunta-

2. Suomen permissiivisen imperatiivin tunnusmerkkejä ovat tietyt itsenäiset partikkelit (esim. *nyt, vaan, vain, sit(ten), pois, ihmeessä*), joilla voidaan ilmaista hienojakoisia merkityseroja (Häkkinen 2003; ISK 2004 § 1674; Sorjonen 2017; Duvallon & Peltola 2017).

3. Myös yksittäisten verbien imperatiivimuotoja on kiteytynyt affektisiin tai vuorovaikutustehtäviin niin suomessa kuin muissakin kielissä, esim. *kato, kuule, älä* (Hakulinen & Seppänen 1992; ISK 2004 § 858, 1723; Aikhenvald 2010: 246, 407). Kielteisen affektin ilmaisuun vakiintuneita rakenteita ovat muun muassa erilaiset haistattelut ja niiden muunnelmat (*haista/syö jtk*).

imperatiivin, vaan ne ovat kerronnassa esiintyviä retorisia keinoja; murrelevikiltään ne ovat paheksuntaimperatiivin tavoin itä- ja pohjoissuomalaisia (ks. tark. lukua 2). Imperatiivilauseilla voidaan muun muassa kuvata pakkoa ja velvollisuuksia (esim. 4), toisaalta myös toiminnan mahdollisuuksia tai helppoutta (5).

- (4) ko alettii saaha siihe kuntoo [koti Karjalassa] et nyt alkaa olla vähä paremmi – – *ni lähe taas pois.* (Viipurin mlk., MA < nauh.)
- (5) [Haastateltavan lapsuudessa vanhoilla miehillä oli omat puulusikat.] – – 'ne ku sae "syöneeks ni 'se pisti 'ovem piälen tahi 'ikkunam piäler "rakkoo sen / "lusikkasa ja siitä "seuraavalla kerralla 'sen / 'tietyssä 'paekassa 'ei tarvina 'ehtii / ei ku 'alas 'syyväs sil. (Kitee, LA)⁴

Imperatiivilla voidaan ottaa kantaa myös toiminnan vaikeuteen tai mahdottomuuteen tietyssä tilanteessa (esim. 6). Tähän tehtävään kiteytynyt ilmaustyyppi esiintyy yleiskielessäkin; hyvin suosittu se on vapaamuotoisessa kirjoittelussa (ks. myös Visapää 2005: 86–90; 2008: 71; Lauranto 2014: 53–54).

- (6) Yöllä ne on keksineet rampata rappuja ylös ja alas. *Nuku siinä sitten kun kolme koiraa juoksee portaissa.* (Internet, blogikirjoitus)

Esimerkkien 4–6 havainnollistamalla retorisilla keinoilla puhuja voi korostaa omien kokemustensa tai toisten kokemusten vaikeutta tai helppoutta puhuteltavan eläytymiskykyyn vedoten: 2. persoonan muoto on tällöin nollapersoonan tavoin avoin, kokemuksen tunnistamiseen kutsuva (avoimista persoonaviittauksista ks. Laitinen 1995; ISK 2004 § 1348, 1365; Uusitupa 2017; Suomalainen 2018).

Yhteistä imperatiivin ei-direktiivisille käyttötavoille esimerkeissä 4–6 onkin se, ettei 2. persoona viittaa niissä suoraan puhuteltavaan. Paheksuntaa ilmaiseva imperatiivi (*rämpytä nyt niitä valoja siinä sitte*) poikkeaa tässä suhteessa näistä ilmaustyypeistä, sillä se kohdistuu spesifisen puhuteltavan toimintaan kuten prototyyppinen direktiivinen imperatiivikin. Toiminta on ainutkertaista, puhehetkellä tapahtuvaa tai juuri ennen sitä tapahtunutta; konstruktiolla ei siis moitita puhuteltavan yleistä tapaa toimia lauseen kuvaamalla tavalla ('aina sinä rämpytät niitä valoja'). Paheksuntaimperatiivi voi kyllä implikoida muunlaista toistuvuutta: sitä, että puhuteltava ei ole ainoa, joka on toiminut paheksutulla tavalla ('sinäkin rämpytät niitä valoja'), tai sitä, ettei teko ole puhuteltavan ensimmäinen paheksuttava teko kyseisessä tilanteessa.

Imperatiivilla on konventionaalista ei-direktiivistä käyttöä monissa kielissä (Birjulin & Xrakovskij 2001: 46–49; Aikhenvald 2010: 234–255). 2. persoonan imperatiivilause voi ilmaista muun muassa välttämättömyyttä (virosta ks. Metslang 2004: 247–248; venä-

4. Käyttämieni murreläheteiden transkriptiokäytännöt vaihtelevat. Vain Lauseopin arkiston (LA) aineistoon ja eräisiin litteraatioihin on merkitty lausepainotus (' = vahva, ' = normaali). Tauotusta osoitetaan LA:n aineistossa vinoviivoilla (/ = lyhyt tauko, // = pitempi tauko), muissa lähteissä pilkuilla ja pisteillä. Äänteellistä kirjoitusasua olen paikoin karkeistanut, ja murrelitteraateista poimituihin esimerkkeihin olen muuttanut "virkkeiden" pienet alkukirjaimet isoiksi.

jästä esim. Fortuin 2000: 114–134; turkkilaiskielistä Nasilov, Isxakova, Safarov & Nevskaja 2001: 214–219) tai mahdottomuutta (nykyhepreasta Malygina 2001: 283–285; espanjasta Bravo 2017); nämä käytöt muistuttavat esimerkkien 4 ja 6 havainnollistamia ilmaus-tyyppisiä. Eniten kirjallisuudessa esillä ollut imperatiivin ei-direktiivinen käyttötapa liittyy konditionaaliin, ehtoa ilmaiseviin rakenteisiin (esim. venäjältä Fortuin 2000: 175–206; Fortuin & Boogaart 2009; hollannista Trnavac 2006: 114–124; Fortuin & Boogaart 2009; ks. myös Jary & Kissine 2014: 110–161). Suomen paheksuntaimperatiivin kaltaisesta vakiintuneesta ilmaustyyppistä en ole löytänyt tietoja.⁵ Turkkilaiskieliin kuuluvissa uzbekissa ja tataarissa erällä imperatiivin ja menneen ajan verbinmuodon sisältävillä rakenteilla voidaan ilmaista paheksuntaa ja katumista, mutta tällöin paheksunta kohdistuu siihen, ettei ilmaista toiminta ole toteutunut ennen puhehetkeä (Nasilov ym. 2001: 216); suomessa vastaavaa merkitystä voidaan ilmaista konditionaaliin rakenteen avulla (*olisit pysynyt paikalla*). Mainitut tyyppisiä paheksuntakonstruktiota on nimetty myös retrospektiivisiksi imperatiiviksi. Van Olmen (2018) luonnehtii niitä Euroopan kielissä hybrideiksi, joissa yhdistyy imperatiivin, optatiivin ja konditionaalin (ehtolauseen) piirteitä, ja hän käyttää konstruktioiden kieltenvälisessä vertailussa vain niiden funktion, paheksuntaan, viittaavaa käsitettä (*reproachatives*).

2 Tutkimusaineisto

Paheksuntaimperatiivin kaltaisten kannanottojen tutkimista hankaloittaa se, ettei puhetilanteita, joissa puhekumppanin toimintaa arvostellaan, ole tallennettu kielen- tutkimuksen tarpeisiin. Saatavilla olevista puhutun kielen aineistoista valtaosa on narratiivisia murrehaastatteluja, joissa avoimia konflikteja saatetaan korkeintaan muistella. Tallennetuista keskusteluistakaan ei juuri löydy sellaisia tilanteita, joissa puhujat moittisivat toistensa toimintaa, suuttumisesta puhumattakaan; hienovaraisempaa kritiikkiä niistä voi kyllä tutkia (yksittäisistä tutkimuksista ks. Kajanne 2001; Berg 2003; Sorjonen 2006; Kangasharju 2009). Kirjoittamalla käytyjen keskustelujen kohdalla tilanne on nykyisin toinen, sillä verkkokeskustelut tarjoavat runsaasti aineistoa affektisen kielenkäytön tutkijoille.

Olen koonnut kirjoitukseni pohjana olevan aineiston pitkän ajan kuluessa monenlaisista puhutun ja kirjoitetun kielen lähteistä osana laajempaa imperatiivin epätyypillistä käyttöä koskevaa tutkimustani. Olen käynyt systemaattisesti läpi kaikki Muoto-opin arkiston (MA) ja Lauseopin arkiston (LA) imperatiivilause-esiintymät

5. Olen törmännyt joihinkin mainintoihin imperatiivin ironisesta käytöstä, mutta niiden perusteella ei voi päätellä mitään ilmaus-tyypin konstruktioitumisesta näissä kielissä. Kordi huomauttaa (2001: 384–385) ranskan imperatiivia esittelevässä artikkelissaan, että dialogissa myönteisillä imperatiivilauseilla voidaan ilmaista vastakkaista merkitystä ironiaa implikoiden; tavoitteena on tällöin keskeyttää tai estää kuulijan ei-toivottava toiminta, esimerkiksi *Oui, prends ton air d'enfant martyre au moment où tu devrais rougir de honte* (Pagnol) 'Joo, pidä (vaan) lapsellinen marttyyriin asenteesi, kun (vaikka) sinun pitäisi punastua häpeästä' (suomennos HF). Aikhenvald (2010: 234) mainitsee, että kaikenlaisia direktiivisiä imperatiivilauseita voidaan käyttää tilanteittain ironisesti ilmaisemaan vastakkaista merkitystä. Esimerkkinä hän viittaa tarinaan, jossa juopunut mies saapuu kotiin ja rikkoo vahingossa maljakon. Tällöin hänen vaimonsa sanoo vihastuneena: *That's right, break everything in the house*.

sekä joukon litteroituja murrenäytteitä (SKN-sarja, seitsemän yleistajuista murrekirjaa; ks. aineistolähteet). Suomen murteiden sana-arkistosta (SMSA) olen etsinyt imperatiiveja joistakin verbeistä, joiden ei-direktiivistä käyttöä muissa lähteissä on tullut esiin (mm. *huolia*, *uskoa*); lisäksi olen saanut yksittäisiä tietoja *Suomen murteiden sanakirjan* toimittajilta.

Paheksuntaa ilmaisevia esiintymiä on tullut harvakseltaan vastaan murrearkistoista (MA, LA, SMSA), litteroitujen murrenäytteiden referoiduista dialogijakoista ja tutkimuskirjallisuudesta. Niistä yli sadasta litteroidusta asiointi- ja arkikeskustelusta, jotka olen vuosien mittaan lukenut, en ole löytänyt yhtään paheksuntaimperatiivin esiintymää.

Koska puhutun kielen aineistoissa konstruktio on hyvin harvinainen (omassa koelmassani yht. 34 es.), olen koonnut aineistoa myös kirjoitetusta kielestä. Ensiksi-kin olen lukenut silmäillen sellaista kaunokirjallisuutta, jossa on lauserakenteeltaan puheenomaista dialogia. Paheksuntaimperatiiveja on löytynyt seuraavien kirjailijoiden teoksista: Maiju Lassila, Kalle Päätalo, Väinö Linna, Veikko Huovinen, Hannu Salama, Orvokki Autio, Heikki Turunen ja Jari Tervo. Eniten esiintymiä (9) on Päätalon teoksista, joissa on runsaasti monenlaista kielteissävyistä replikointia. Mukana aineistossa ovat myös jo mainitsemani Juhani Ahon tuotannosta poimitut esimerkit. Yhden lauseen olen kirjannut muistiin myös televisiosarjan dialogista. Kaikkiaan aineistossani on 28 fiktiivisestä dialogista poimittua esiintymää. Vaikka fiktiivinen dialogi on aina tyyliä eikä välttämättä pyri vastaamaan todellista kielenkäyttöä (ks. Koivisto & Nykänen toim. 2013; Kalliokoski 1998), paheksuntaimperatiivin kohdalla useimmat kirjailijat näyttävät jäljitelleen autenttista puhetta. Aineistojen vertailu osoittaa, etteivät kirjailijoiden luomat repliikit eräitä poikkeuksia lukuun ottamatta eroa lauserakenteeltaan tai tyypilliseltä käyttöyhteydeltään puheesta tallennetuista lausumista. Kaunokirjallinen dialogi ei edusta puhuttua kieltä, mutta monet kirjailijat ovat herkkäkorvaisia kielenkäytön kuuntelijoita (ks. Nuolijärvi & Tiittula 2016), ja heidän esittämänsä kuvitteellinen vuoropuhelu voi nähdäkseni välittää affektisen kieliopin keskeisiä ominaisuuksia tarkasti (ks. myös Laitinen 2011; Duvallon & Peltola 2017: 503) – ainakin luotettavammin kuin kielentutkijan intuitioon perustuvat esimerkit. Fiktiivisen dialogin välityksellä tiettyihin varieteetteihin, kuten alueellisiin murteisiin, kuuluvat konstruktioit voivat puolestaan tulla tutuiksi laajemmallekin puheyhteisölle.

Kaunokirjallisuusaineiston lisäksi olen koonnut kolmisenkymmentä kirjoitetun kielen esiintymää internetistä pääasiassa Google-hakujen avulla. Hakulausekkeina olen käyttänyt lukuisien verbien imperatiivimuotoja sekä erilaisia imperatiivimuotojen ja partikkelien yhdistelmiä, joita puhutusta kielestä ja kaunokirjallisuusaineistosta oli aiemmin löytynyt (mm. verbeistä *alkaa*, *kehua*, *kiusata*, *pilata*, *repiä*, *ruveta*, *särkeä*). Tällainen aineistonkeruutapa ei luonnollisesti tuo esiin sellaisia mahdollisia esiintymiä ja käyttötapoja, joita esiintyy vain verkkoaineistossa, eikä hakutulosten määrien perusteella voi tehdä päätelmiä ilmausten yleisyydestä (ks. Jääskeläinen 2013: 67–70). Osa esiintymistä on löytynyt hakujen sivutuotteina tai sattumalta. Internetissä on hyvin monentyyppisiä tekstejä editoiduista uutisista puheenomaisiin keskusteluihin; odotetusti valtaosa paheksuntaimperatiiveista on peräisin vuorovaikutuksellisimmista

teksteistä eli verkkokeskustelujen viesteistä, jotka on kirjoitettu nimimerkkien turvin. Anonyyminä esiintyminen tekeekin kielteisten affektien ilmaisun verkossa helpoksi. Internetaineistoon sisältyy myös muutamia narratiivisissa teksteissä esiintyviä referoituja repliikkejä.

Aineistoni on siis peräisin monenlaisista lähteistä, eikä sitä ole kovin paljon: erilaiset rajatapaukset mukaan lukien esiintymiä on 94. Noin kaksi kolmasosaa sisältää yksikkömuotoisen ja kolmasosa monikkomuotoisen imperatiivin. Taulukossa 1 näkyy kootusti, miten aineisto jakautuu lähteiden kesken:

Taulukko 1.
Aineiston määrä lähteittäin.

Puhuttu kieli	
Muistiinpanot puheesta	3
Tutkimuskirjallisuus	4
Muoto-opin arkisto (MA)	11
Suomen murteiden sana-arkisto (SMSA)	12
Murrehaastattelut: referoitu dialogi	4
Tv-sarjan dialogi	1
Yhteensä	35
Kirjoitettu kieli	
Kaunokirjallisuus	27
Internet	32
Yhteensä	59
Kaikki yhteensä	94

Kokoamani murreaineisto viittaa siihen, ettei paheksuntaimperatiivia olisi käytetty kaikissa murteissa. Vaikka esiintymiä on hyvin vähän, niiden pohjalta voi hahmottaa murrelevikin, joka ulottuu itämurteista kaikkiin pohjalaismurteisiin. Kaakkoismurteista tapauksia on viisi. Savolaismurteiden esiintymistä neljä on Kainuusta, ja kainuulainen on taustaltaan myös omasta puheestaan muistiinpanoja tehnyt ystäväni. Muutamia esiintymiä on myös muista savolaismurteista. Pohjalaismurteiden kuusi tapausta ovat eteläpohjalaisesta Kurikasta ja länsipohjalaisesta Karungista. Eräistä kiteytyneistä fraaseista, jotka on mahdollista lukea paheksuntaimperatiivin esiintymiksi, on joitakin tietoja myös hämäläis- ja lounaismurteista, mutta niiden perusteella ei voi varmasti sanoa, että ilmaustyyppi olisi joskus ollut elävä näissäkin murteissa.

Kaunokirjallisuusaineisto antaa lisätukea niukan murreaineiston pohjalta hahmottelemalleni levikille: Linnaa ja Salamaa lukuun ottamatta kaikki kirjailijat, joiden romaaneista tapauksia on löytynyt, ovat lähtöisin itä- tai pohjalaismurteiden alueelta. Nurmijärveläissyntyisen Aleksis Kiven teoksissa (1984) paheksuntaimperatiivia ei esiinny, vaikka puhukumppanin toimintaa moittivaa replikointia niissä on runsaasti.

Yhtään esiintymää en ole löytänyt myöskään helsinkiläisen Alpo Ruuthin (2002 [1969]) *Kämppeä*-romaanista. Kaikki internetaineiston kirjoittajat ovat anonyymejä, eikä heidän viesteissään esiinny alueellisesti leimaavia piirteitä.

Aloitin paheksuntaimperatiivin analyysin kuvaamalla ensin tarkemmin konstruktion kielellisiä piirteitä.

3 Paheksuntaimperatiivin kielellisiä piirteitä

Paheksuntaa ilmaisevalla imperatiivikonstruktioilla on tiettyjä lingvistisiä ominaispiirteitä, joiden perusteella se on useimmiten tunnistettavissa omaksi tyyppikseen ilman kontekstietojakin. Osa piirteistä on rakenteellisia, osa taas koskee konstruktiossa esiintyvien verbi-ilmausten tai koko asiaintilan semantiikkaa. Puhutussa kielessä ilmauksiin saattaa yhdistyä myös tunnusomainen, affektin laatua ilmentävä prosodia.⁶ Kirjoitetussa kielessä prosodiaa saatetaan osittain korvata välimerkeillä (huutomerkki, kolme pistettä) ja käyttämällä runsaammin muita affektisuuden tunnusmerkkejä, kuten partikkeleita (ks. Kalliokoski 1998: 193, 208–210; Koivisto 2013); fiktiivisessä dialogissa lausuman funktiota voidaan lisäksi selventää johtoilmauksen verbin valinnalla. Verkkokielessä käytössä ovat myös hymiöt ja emojiit.

Paheksuntaimperatiivin tyyppillistä rakennetta voi aineistoni perusteella kuvata seuraavan asetelman avulla. Siinä keskenään vaihtoehtoiset kielenaineokset on asetettu alilekkain.

IMP.	+	-hAn	+	nyt	+	se X	+	siinä	(+ niin että/jotta – –)
		sinä/te		nyt sitten				sitten	(+ kun – –)
				nyt vielä				nyt	(+V-malla – –)
				nyt oikein				oikein	
				sitten					
				sitten vielä					
				vielä					
				taas					
				tosiaan					
				oikein					

Mikään imperatiivimuotoa seuraavista osista ei ole pakollinen, mutta pelkän verbinmuodon sisältävästä lauseesta ei ole aineistossani esimerkkejä (*?Repikää!*). Lausumassa on siis verbin lisäksi aina muutakin. Sellaisiakaan esiintymiä, joihin sisältyy vain verbinmuoto määritteineen ja täydennyksineen, ei ole aineistossa kuin muutama: pari tietoa kiteytyneestä fraasista *huoli(kaa) siitä* sekä yksittäinen verbiketjun sisältävä lause: [pöydällä kävelevälle kärpäselle:] *ilekijäp pöytee polokija ettäs ilkeät* (Puumala,

6. Prosodiaa en ole voinut tutkia, koska olen omin korvin kuullut vain muutaman aineiston esiintymistä. Lausepainotustakaan ei ole merkitty kuin osaan murrelähteistä.

Kiuru 1977: 99 < T. Itkonen, *Proto-Finnic final consonants* s. 40). Jälkimmäisen erottaa kuitenkin tyypillisestä direktiivistä tunnusmerkkinen, osittainen verbiloppuinen sanajärjestys (objektitäydennys infinitiivin edellä eikä jäljessä). Lisäksi käytetyt verbit (*huolia, iljetä*) ovat poikkeuksellisia: ne eivät ilmaise sellaista tahdonalaista toimintaa, johon direktiivinen imperatiivilause tyypillisesti kehottaa. Tunnuksmerkistä sanajärjestystä esiintyy muidenkin verbiakenteiden yhteydessä (*mees sinä sepäj jäläkijä parsimaa*; esim. 29); piirre kielii yleensä reaktiivisuudesta tai affektisuudesta (vrt. *mees sinä parsimaan sepäj jäläkijä*). (Ks. ISK 2004 § 1390.)

Imperatiivimuoto sijoittuu paheksuntakonstruktiossa lauseenalkuiseen asemaan kuten prototyyppisessä direktiivisessäkin lauseessa (ks. ISK 2004 § 1653).⁷ Sitä voi edeltää partikkeli *no*, jonka yksi käyttöyhteys on juuri reaktiivinen, odotuksenvastaisuutta implikoiva vuoro; puhuja voi ilmaista *no*-alkuisilla vuoroilla esimerkiksi kielteistä asennoitumista edeltävän toiminnan sopivuuteen (Raevaara 1989; Sorjonen & Vepsäläinen 2016). Yksi aineiston lausuma alkaa *joo*-partikkelilla, ja joissakin verkkokeskusteluviesteissä imperatiivilausetta edeltää imitatiivi, tunneikoni (hymiö tai emoji), voimasana tai niiden yhdistelmä (*hahaa ☺, nyyh nyyh vittu, ***ttu*), jotka jo ennen imperatiivilausetta tuovat esiin kirjoittajan affektisen asennoitumisen edeltävään viestiin ja antavat tulkintavihjeen (imitatiiveista kommentoinnissa ks. Jääskeläinen 2013: 235). Verkkokeskusteluissa imperatiivilausuma ei muutenkaan ole aina viestiä aloittamassa, vaan sitä voi jo edeltää kannanotto (ks. esim. 7 seuraavassa alaluvussa).

Paheksuntaimperatiivin tunnusomaisin rakenteellinen piirre on verbinmuotoa seuraava partikkeli tai 2. persoonan pronomini (*sinä*, harvemmin *te*); usein partikkeleita on kasautunut lausumaan useitakin (ks. asetelmaa). Eräät partikkelit voivat esiintyä myös lausuman lopussa. Asetelmassa sulkeisiin sijoitettu konjunktioilla alkava sivulause ei ole tavallinen, ja sitä voisi pitää pikemminkin kontekstipiirteinä kuin konstruktion kiteytyneinä tunnusmerkkinä – kuten edellä esiteltyjä alkuasemaisia partikkeleita, imitatiiveja, tunneikoneita ja voimasanojakin.

Erittelen nyt tarkemmin paheksuntaimperatiivin kielellisiä ominaispiirteitä edeten asetelmassa kuvatussa järjestyksessä. Aloitan pronomineista, puhutteluilmauksista ja partikkeleista (alaluku 3.1) ja etenen sitten verbeihin ja niihin liittyviin semanttisiin ja rakenteellisiin tekijöihin (alaluku 3.2).

3.1 Pronominit, puhutteluilmaukset ja partikkelit

Sinä- tai *te*-pronomini esiintyy 15:ssä aineiston esiintymässä, ja miltei aina se on sijoittunut verbinjälkeiseen asemaan. Yleensä 2. persoonan pronominin esiintyminen imperatiivilauseessa selitetään puhutteluilmaukseksi, jota käytetään erottelemaan vastaanottajia toisistaan (ks. ISK 2004 § 1650–1651). Tässä aineistossa pronominit (*sinä, te*), ja joitakin kertoja puhutteluilmauksina esiintyvät ihmistarkoitteiset substantiivit (*poika, teini, tytöt, poijjat, senkin kusipäät*) eivät kuitenkaan motivoitu aina erottelutarpeesta; jälkimmäisistä osa on tunnistettavissa affektisiksi ilman kontekstiäkin. Seu-

7. Ainoa poikkeus tästä on jo mainittu Sireliuksen (1894: 119) muistiinpanema lausuma, jossa verbin edellä on vielä-partikkeli: *No vielä koittele häntä* (angerta) *jalol' lais*.

raavan esimerkin kirjoittaja nimeää anonyymien puhuteltavansa *teiniksi* viestissään, jossa hän myös suorasanaisesti moittii tämän mielipidettä.

- (7) [Viestiketjun aloittaja on kehumus erästä laulajaa, mihin hän on saanut vahvasti erimielisen kommentin. Hän on reagoinut erimielisyyteen voimakkaasti kieltämällä viestiensä kommentoimisen. Uusi kommentoija:]
no on sulla paska maku!!!
nyyh nyh vittu *rupeehan nyt teini vielä itkemään nettipalstalla* kun joku haukkuu sun musamakuasi, sehän täällä on ideana, kirjoitat jotain ja mä voin tulla haukkumaan sitä tai kehumaan sitä, kertomaan oman mielipiteeni – –
[viesti jatkuu]

Puhuteltu reagoi viestiin muun muassa tarttumalla vastineessaan *teini*-nimitykseen ja osoittamalla sen imitatiivilla naurettavaksi (*teini, heh*). Eräissä tapauksissa *sinä*-pronominilla näyttäisi olevan yhteys yleistävän tulkinnan mahdollisuuteen (*Kuuntele sinä sen ukon loursauksia*; esim. 26).⁸ Pronominin ja leksikaalisen puhutteluilmauksen läsnäolon vaikutusta konstruktion merkitystehtävään on vaikea selvittää, kun osa aineistosta on irrallisia esimerkkejä, joiden käyttökontekstista ei ole tietoa. Palaan asiaan luvussa 4 paheksuntaimperatiivin käyttöyhteyksiä esitellessäni.

Partikkeleista tavallisin on *nyt*, jota esiintyy niin puhutun kielen lähteistä, kaunokirjallisuudesta kuin internetistä poimituissa esimerkeissä. *-hAn*-partikkelillisista tapauksista suurin osa on savolaismurteista tai niitä jäljittelevästä dialogista; tätä liitepartikkelia onkin todettu käytettävän eniten juuri savolaismurteissa (Laiho 1984: 49). Lausumissa, joissa on *-hAn*, ei esiinny koskaan 2. persoonan pronominia (*?Kuuntelehan sinä sen ukon loursauksia*). Esimerkissä 7 (*rupeehan nyt teini vielä itkemään nettipalstalla*) on molemmat konstruktion tyypillisimmät partikkelit, *nyt* ja *vielä*.

Partikkelit vaikuttavat osaltaan merkitysten tulkintaan, mutta niiden tarkempia ilmaisutehtäviä kokonaisuuksina tulkittavissa affektisissa konstruktioiden on vaikea eritellä (partikkelien tulkinnasta ks. ISK 2004 § 821–838).⁹ Yhteistä konstruktiossa esiintyvillä partikkeleilla on se, että niiden välittämät implikaatiot liittyvät yleensä edeltävään kontekstiin. Huomionarvoista onkin, ettei tyypillisessä paheksuntaimperatiivissa tavata direktiiveissä tavallista *-pA*-liitepartikkelia (esim. *kuuntelepa sitä*), joka tuntuu välittävän puhehetken jälkeiseen aikaan liittyviä lisämerkityksiä (ks. mm. Makkonen-Craig 2005: 57; Visapää 2013: 539; Karttunen 2018: 174–175).

8. Muutamia *sinä*-pronomineja selittää niihin liittynyt *-kin*-partikkeli: *sinäkin* implikoi, ettei puhuteltava ole ainoa paheksuttavalla tavalla toimiva.

9. Imperatiivilauseissa *-hAn* saa ISK:n (2004 § 831) mukaan tulkinnan, että asia ei ole puhuteltavalle uusi tai odottamaton, vaan tämä on varautunut puheena olevaan toimintaan joka tapauksessa. Eräissä kielteisävyisissä ilmauksissa (*odotahan vain, kuuluahan nyt*) liitepartikkelin tuoma sävy katsotaan kuitenkin päinvastaiseksi. Myös partikkeli *nyt* implikoi tavallisesti direktiiveissä tietynlaista edeltävää kontekstia: 'olen jo sanonut tästä' tai 'tätä on jo jatkunut liikaa' (Hakulinen & Saari 1995: 489–490; Hakulinen 1998, 2015; ISK 2004 § 823). Partikkeli *siten* korostaa puhujan tahtoa (Lauranto 2014: 127–130). *Nyt* esiintyy tyypillisesti kiinteissä, idiomaattisissa ilmauksissa välittämässä puhujan puhehetkistä asennoitumista; vastaavanlainen kielteisen affektin indeksi kuin paheksuntarakenteessa se on itsenäisessä infinitiivikonstruktiossa (Visapää 2008: 39–40; Hakulinen 2015: 315).

Partikkeleilla *vielä*, *taas* ja *-kin* implikoidaan, ettei mainittu toiminta ole tilanteessa ainoa tai ensimmäinen paheksunnan kohde tai ettei puhuteltava ole ainoa paheksuttavalla tavalla toimiva (*sinäkin*). Näiden lisäksi aineiston lausumissa esiintyvät partikkelit *tosiaan(kin)*, *oikein*, *sitte(n)* (myös *nyt sitten*)¹⁰ sekä eräissä rajatapauksissa partikkelit *-s*, *-pA(s)*, *vain* ja *vaan*.

Partikkelit sijaitsevat lausumissa lähes aina välittömästi imperatiivimuodon jäljessä; vain *nyt*, *oikein* ja *sitten* esiintyvät satunnaisesti lausuman lopussa verbin täydennysten ja määritteiden jäljessä. Loppuun sijoittuu myös joissakin esiintymissä oleva *siinä*-muoto (*oo sitten vielä eessä siinä*, ks. esim. 1–3), jota voi pitää osittain partikkelistuneena (ISK 2004 § 821).

Verbien täydennyksinä toimiviin lausekkeisiin sisältyvät demonstratiiviset ainekset keskittyvät puhutun kielen aineistoon ja puhuttua kieltä jäljittelevään kaunokirjallisuusdialogiin. Ne ovat miltei poikkeuksetta *se/ne*-pronominin muotoja (*repikää nyt se mun hame siinä*). *Siinä*-muodon tavoin ne ilmentävät kuulijakeskeisyyttä, toisin sanoen sitä, että referentit ovat jo puhuteltavan huomion kohteina tai tämän kontekstista löydettävissä (ks. ISK 2004 § 720; Laury 1997: 77–87; Larjavaara 2007: 325–347). Etelämäen (2006: 116) sanoin ne ovat ”riittävän tunnettuja meneillään olevan toiminnan tarpeisiin”. Tavallisimmin *se/ne* toimii lauseissa artikkelimaisena tarkenteena kuten esimerkeissä 1–2: *se mun hame, niitä valoja*. Tämä kertoo siitä, että vaikka referentit ovat jo tuttuja, niitä ei ole ennen paheksuntaa ilmaisevaa lausumaa mainittu, joten pelkkä pronominaalinen viittaus ei olisi riittävä (vrt. *?Repikää nyt se siinä. ?Rämpytä nyt niitä siinä sitte.*) Vaikuttaa myös siltä, että nimeämällä toiminnan kohteena olevan tarkoitteen substantiivilla puhuja samalla selventää, millaisesta yleisesti paheksuttavasta teosta hänen käsityksensä mukaan on kyse tai millaiseen tekoon se voi johtaa (esim. valojen rämpyttäminen, puhujan hameen repiminen).

3.2 Verbilekseemit ja niiden ilmaisema toiminta

Paheksuntaimperatiiveja esiintyy monenlaisista verbeistä, ja vain joistakin verbeistä on useita esiintymiä. Tämä osoittaa, että ilmaustyyppi on elävä eikä rajoitu kiteytyneisiin fraaseihin. Tarkastelen seuraavassa, millaista toimintaa imperatiivimuotoisilla verbeillä ilmaistaan ja mitä niillä kirjaimellisesti kehoitetaan tekemään.

Kun prototyyppinen direktiivi kohdistuu tahdonalaiseen toimintaan (esim. *ota tämä*), paheksuntaa ilmaisevan imperatiivilauseen kohdalla näin ei aina ole. Verbi laajennuksineen voi yhtä hyvin ilmaista toimintaa, joka ei tavallisesti ole intentionaalista, kuten itsensä väsyttäminen (esim. 8), vaatteiden likaaminen (esim. 9), putoaminen (esim. 10) tai auton pilaaminen (esim. 11). Konstruktion retorinen teho näyttääkin pe-

10. Partikkeli *sitten* kuvataan yleensä evidentialiseksi, päätelmää (‘näin ollen’) merkitseväksi (ISK 2004 § 825, 1607; Halonen 2005 ja *siinä* mainittu kirjallisuus). Evidentialiseksi sen voi tulkita myös toiminnan vaikeutta kuvaavissa ei-direktiivisissä imperatiivikonstruktioissa, joissa se on tyyppillinen: *Nuku siinä sitten kun kolme koiraa juoksee portaissa* (esim. 6). ISK:n (2004 § 1674) mukaan *sitten* tuo direktiiviin implikaation, että kyseessä on aiempaan sopimukseen vetoaminen tai aiempaan kokemukseen perustuva vaade (esim. *tulkaa sit(ten) ajoissa*). Häkkisen (2003) mukaan reaktiivisissa imperatiivilauseissa *sitten* ilmaisee vastahakoista suostumista.

rustuvan muun muassa siihen, että imperatiivimuotoisena mikä tahansa toiminta saadaan näyttämään tahdonalaiselta.

- (8) *väsyttähän nyt jonnij joutavan takija' ihtesi.* (Suomussalmi, MA)
- (9) *hierokaa nyt vielä housumperssaukset lehtivihreehän!* (Karunki, MA)
- (10) ”*nouseha sinne kuukuuspuulle* [eräänl. orrelle] *puttoomaa*” varoitetaan lasta (Savonranta, Kiuru 1977: 24 < SMSA s.v. *kuukuuspuu*)
- (11) [Autoaiheisessa verkkokeskustelussa yksi osallistuja kommentoi toisen autonkunnostussuunnitelmia:] *Pilaa nyt suht arvokas auto tunkemalla siihen kaikkee paskaa*, ei tommosta avaruussukulasta saa kyllä hienoa vaikka mitä tekis. Jätä muutokset pienille tai vaihda autoa. Tämä on taas toki oma mielipide.

Se, mihin imperatiivilause näennäisesti kehottaa, sisältää usein perustelun sille, miksi puhuja pitää puhuteltavan toimintaa paheksuttavana. Perusteluissa voidaan vedota yleiseen tietoon tekojen kannattamattomuudesta kenelle tahansa – ja siten myös puhuteltavalle – eikä vain siihen, että toiminnalla olisi puhujalle tai muille osapuolille kielteisiä seurauksia. Esimerkissä 8 puhuja ilmaisee, että toiminnan syyt eivät ole seurausten arvoisia (itensä väsyttämisen *jonnij joutavan takija*). Esimerkin 9 lausuma todennäköisesti varoittaa, että nurmikolla istuminen voi johtaa housujen likaantumiseen. Esimerkeissä 10–11 varoituksen perustelut tulevat ilmi imperatiiviin liitetyistä MA-infinitiiveistä: *nouseha puttoomaa* varoittaa putoamisen mahdollisuudesta (’jos nouset, voit pudota’) ja *pilaa auto tunkemalla siihen kaikkee paskaa* varoittaa auton pilaamisesta liiallisella laittamisella; lisäperusteluna mainitaan autosta maksettu hinta (*suht arvokas auto*).

Joskus kielteinen seuraus esitetään erillisessä lauseessa, joka liitetään imperatiivilauseeseen konjunktiolla *niin, niin että ~ jotta* tai *jotta* (esim. 12–13). Nämä rakenteet voi tulkita ehtoa implikoiviksi: jos toimit kuvatulla tavalla, seuraukset ovat kuvatut (sauna palaa, kurkkusi repeää). Tällaisia yhdyslauseita on aineistossa kuitenkin vain neljä.

- (12) *korventakaa tosiaan sitä saunaa niij jotta palaa viä!* (Kurikka, MA)
- (13) ”*huura ny nin että kulkkos repiää!*” varoitetaan toista huutamasta liian kovaa. (Kymi, SMSA s.v. *kulkku*)

Seuraavassa kaunokirjallisuusesimerkissä toiminta ja sen ennakoitut seuraukset esitetään päinvastaisessa järjestyksessä:

- (14) [Lapsikertoja:]
Lähden retostamaan rantaa kohti. Välillä lankean ja luistan törmää mahalani. Äidin ääni kuuluu takaa:
– *Särehän ihtesi* kun sillä lailla yrität tolvata. Etkö tuota opi uskomaan, ettei sinun jalat vielä kannata kunnolla.

En seisatu kuuntelemaan vaan mennä kahellan aivan rantakiville.
(Pääatalo 1991b [1971]: 36)

Imperatiivilause *sārehän ihtesi* ilmaisee pelätyn seurauksen ja sitä seuraava *kun*-lause havaitun toiminnan (*kun sillä lailla yrität tolvata*). *Kun*-lauseen voi tulkita toimivan perusteluna esitetyle varoitukselle: 'varoitin sinua, koska näen sinun toimivan kuvaamallani tavalla' (puheaktia perustelevasta *kun*-lauseesta ks. Herlin 1998: 132–141).

Varoittava funktio liittyy kuitenkin vain osaan paheksuntaimperatiivin esiintymistä. Puhtaammin moitteiksi tulkittavien lausumien verbilekseemeille on tyypillistä affektisuus, joka luonnehtii toki usein varoittavienkin lausumien verbejä. Ensiksikin verbit ovat usein kuvailevia. Sireliuksen (1894: 119) murre-esimerkeistäkin toisessa on deskriptiiviverbi: *no sörkkää nyt viel sitä siin*. Muita aineiston kuvailevia verbejä ovat esimerkiksi *rypeä, kumuta, rähjätä, tinttailla* ('kiukutella'), *vouhkaista, kiljua, höpöttää* ja koloratiivirakenteen osana oleva (*itkeä*) *turrata*, joka esiintyy *alkaa*-verbin imperatiivimuodon sisältävässä verbiketjussa:

- (15) – Kuulitko sinä? isä karjaisi.
– Kuulin.
– Tanaako sitten tympeilet?
– En ole mitään tympeillyt, Irja sanoi ja katsoi isäänsä.
– Etpähän saa suutasi auki, vaikka puhun Aapelista.
Irja kääntyi kaapilta. Istahti pöydän päähän ja kätki kasvonsa kämmenien sisälle.
– Ei tule mitään... *Ala sinä vielä itkeä turrata*.
Sääskilammin isäntä nousi ja kahmasi jälleen kauhalla vesisaavista.
(Pääatalo 1991a [1960]: 326)

Affektisia ovat myös paheksuntarakenteessa käytetyt idiomit, kuten esimerkissä 16, jossa nettikeskustelija pitää aiempaa keskustelua (*st*)ressin *repimisenä*. Verkosta poimituissa esimerkeissä on pari esiintymää myös idiomista *tehdä karpäsestä härkänen*, joilla niin ikään kommentoidaan edeltäviä viestejä leimaten ne puheena olleen asian paisuteluksi (*tehkää nyt karpäsestä härkänen*).

- (16) [Palloseuran verkkokeskustelussa kerrotaan huhuja pelaajasiirroista.
Eräs osallistuja kommentoi:]
Pelaa kukakin missä pelaa. mitä sitten? *Repikää nyt ressiä näistäkin ...* ☺
[Seuraava:]
Tässä mitään stressiä oteta. mukavahan näitä on spekuloida näin kauden kynnyksellä.

Silloinkin, kun verbi ei ole kuvaileva tai kuvaannollinen, se on puhujan affektinen tulkinta puhuteltavan toiminnan laadusta tai sen pelättävissä olevista seurauksista.

3.3 Verbiketjut ja rinnasteiset imperatiivirakenteet

Melko yleisiä paheksuntakonstruktiossa ovat esimerkkien 7 (*rupeehan nyt teini vielä itkemään nettipalstalla*) ja 15 (*ala sinä vielä itkeä turrata*) kaltaiset verbiketjut, joiden alkuosana on jonkin abstraktin verbin imperatiivimuoto. Tavallisimpia ovat juuri toiminnan aloittamiseen kirjaimellisesti kehottavat muodot *rupea/ruvetkaa* (+ MA-inf.), *ala/alkakaa* (+ A/MA-inf.) sekä *mennä*-verbin muodot *mene/menkää* (+ MA-inf.); viimeksi mainitut rakenteet implikoivat harkitsemattomuutta tai muuta epätoivottua merkitystä ja ovat tulkittavissa affektisiksi (ISK 2004 § 1714; Sivonen 2016). Yksittäiset esiintymät on myös verbeistä *iljetä* ja *koettaa*. Toiminnan alkamiseen viittaava lausuma korostaa puhujan paheksuvan toimintaa, jonka on tunnistanut olevan juuri alkamassa.

Aineistossa on myös esiintymiä, joissa merkitykseltään yleisen *ottaa*-, *mennä*-tai *tulla*-verbin imperatiiviin on kytketty toisen verbin imperatiivimuoto joko *ja*-konjunktiolla (*ota ja karkaa*) tai sidesanattomasti (*mene säre*). Tällaisten konstruktoiden tehtävä on yleensä affektinen. Salonen (1967) toteaa joidenkin näistä rakenteista erikoistuneen juuri moitteisiin, kieltoihin ja uhkauksiin (ks. myös Pulkkinen 1966: 211–219; ISK 2004 § 1093).

Kaikki aineiston *ja*-sanalla rinnastetut imperatiivit ovat Maiju Lassilan ja Juhani Ahon teosten dialogista, ja ne vaikuttavat nykykielen näkökulmasta arkaistisilta (esim. 17–18).

- (17) ” – Jo niitä pitää olla ilkeitä ihmisiä – – *Menepäs ja kirjoituta anoppimuorisi ainoa lehmä!*” (Nieminen 1934: 260 < Aho: Liisan lehmä)
- (18) Kinnunen ei ollut ymmärtänyt mitään. Vasta kun Huttunen oli hänelle selittänyt asian, huudahti hän: ”No voi tuota Ihalaisenkin pakanaa! *Kun otappa nyt ja karkaa talostasi ja akkasi luota!* Mutta eipä hylky päässyt pitkälle, kun jo rangaistus tuli!” (Lassila 1953 [1910]: 148)

Lausumissa huomiota kiinnittää ensimmäiseen verbinmuotoon liittynyt partikkeli *-pA(s)* (*otapa/menepäs/tulepas ja* + IMP.), jota paheksuntakonstruktiossa ei yleensä esiinny. Esiintymät ovat poikkeuksellisia myös funktioltaan, sillä niissä arvostelu ei kohdistu puhetilanteessa läsnä olevan henkilön toimintaan. Lisäksi niihin liittyy yleistävä sävy.

Salonen kommentoi (1967: 100) Lassilan *ota ja* + IMP. -esimerkkejä toteamalla, että imperatiivia on käytetty niissä ilmaisemaan puheena olevan henkilön edesottamuksiin kohdistuvaa ihmettelyä ja närkästystä. Lausumat on nähdäkseni mahdollista tulkita myös avoimesti siten, että sama tilanne muidenkin kokemana tai toteuttamana saisi yhtä kielteisen arvion. Tätä kautta rakenteiden funktio muuntuu paheksunnasta päivittelyksi. Joidenkin esiintymien yhteydessä puhetoimintaa kuvataankin käyttämällä johtoilmauksessa juuri tätä sanaa, esimerkiksi *Partanen päivitteli viisaana, korvallistaan raapien*: (Lassila 1953 [1910]: 186). *Otapa(s)/menepä(s) ja* + IMP. -rakennetta voisiakin pitää omana tyyppinään, jonka tehtävä on samanlainen kuin nykykielisen affektisen A-infinitiivikonstruktion *INF. + nyt*: päivitellä jossain suhteessa odotuksenvastaista tilannetta ja perustella siihen liittyvää kannanottoa (ks. Visapää 2005, 2008; vrt. esimerkkiin 18: *Karata nyt talostaan ja akkansa luota!*). Epäselväksi jää, onko rakennetta oikeasti käy-

tetty murteissa tai varhemmassa kirjakielessä vai onko kyseessä kirjailijoiden tyyllittelyn tulos, kahden kiteytyneen rakenteen yhdistelmä, niin sanottu muotoblendi (ks. Kotilainen 2012: 229–231).¹¹

Myös puheen referoinnissa esiintyville paheksuntaimperatiiveille näyttävät olevan tyypillisiä kahdesta verbinmuodosta koostuvat rakenteet, joista ensimmäinen on yleismerkityksinen *mene*. Se esiintyy sekä MA-infinitiivin sisältävän verbiliiton jäsenenä (*mänkääs muuttamaa*) että kytkettynä yhteen toisen imperatiivin kanssa (*mene säre, menkää särkekää*).

Tarkastelen lähemmin kahta murrehaastatteluista poimimaani tapausta (esim. 19–20), joissa kielellistä kontekstia on mukana. Kummassakin *mennä*-verbin imperatiivia seuraa *särkeä*-verbin imperatiivi ilman *ja*-konjunktia (vrt. *mene ja säre, menkää ja särkekää*).

Esimerkissä 19 haastateltava vastaa ensin lyhyesti luomapuiden pystyttämistä koskevaan kysymykseen ja poikkeaa sitten kertomaan aiheeseen liittyvän muistikuvan lapsuudestaan: kun puut tuotiin tupaan, lapset halusivat aina kiikkua niissä, mutta heidän leikkimistään rajoitettiin vedoten puiden särkymisvaaraan.

(19) H: Miten ne luomapuut pystytettiin?

K: No, tuol 'matos_ol 'tommoine 'loukassa, 'loukas et 'sit tuota 'se, ol ja, 'sit, jos k-, kel'l_ol 'mikä "pölkky taikka "mikä 'tuoli 'sit 'siinä, ehä se 'nii, "matala olt 'se, 'olt ni, se 'sit "pyöri 'siinä 'sen ko, 'alko "kievottaa 'siit ain 'myökii "lapset 'enne vanhaa ku 'toivat 'luomapuut 'tuppaa ni, 'siinähä myö ois 'kiikuttu "aina 'ain 'komensiit et »"mänkää "särkekää ne "luomapuut nyt«, 'popottiivat aina. 'Ne ol taas 'semmoist ne 'luomapuut. (Lappee, SKN 36: 57)

Kertoja ei nimeä puhujia: monikon 3. persoonan verbinmuodot (*komensiit, popottivat*) esiintyvät subjektittomina. Kontekstista voi päätellä, että rajoittajia olivat aikuiset tai vanhemmat (vs. *myö lapset*). Aikuisten kielto on referoitu paheksuntaimperatiivilla *mänkää särkekää ne luomapuut nyt*, jota edeltävässä johtoilmauksessa kertoja nimitää toimintaa *komentamiseksi*. Referoidun lausuman päätteeksi kertoja toistaa johtoilmauksen, mutta käyttää nyt ääntä kuvailevaa verbiä *popottaa*, joka kertoo, miltä vanhempien varoitukset lasten korvissa kuulostivat.

Esimerkissä 20 on kyse yksittäisen puheaktin referoinnista. Tässäkin tapauksessa puhuteltavana on ollut kertoja.

(20) [Haastateltava kertoo erästä koskenlaskussa sattuneesta tapauksesta.]

Van se ei osannu' Aku Heikkinen laskea. Se liijan päetään laski möljään tuota ja siinä eivät soaneetkaak kiinij ja minä saen viiratuksi ja poloveni särin vielä siinä ja, Anttos-vaenoa Hyrynsalamelta nin se sano_tta, »mees sinä

11. Tutkimatta on toisaalta myös se, miten ja milloin affektinen A-infinitiivikonstruktio *INF. + nyt* on suomen kieleen vakiintunut ja mikä rooli kielikontakteilla (kääntämisellä) on ollut konstruktioitumiskehityksessä. Myös ne Ahon teosten paheksuntaimperatiiviesiintymät, joissa esiintyy vain yksi verbinmuoto, ovat tulkittavissa päivitteleviksi arvioiksi.

säre' ihtesi niijen kansa«_tta. Minä sano_tta »no, ihmistähän pitää aottoam
mäessä ja mäen peässä (!), toesta ihmistä«. Ni' oom minä nähnym melekosie
rytäköetä siellä ennen kyllä tuota_tta.
(Suomussalmi, Räisänen 1986: 230)

Haastateltava on päättämässä kertomustaan tapauksesta, jossa hän oli saanut toiminnal-
laan estettyä uhkaavan onnettomuuden (*saen viiratuksi*) ja samalla satuttanut polvensa.
Tätä seuraa jakso, jossa kertoja referoi nimeämäänsä henkilöä, joka oli arvostellut kerto-
jan toimintaa. Arvostelu on puettu imperatiivilauseeseen muotoon, ja sen voi tulkita ilmai-
sevan, ettei ”niiden” kanssa, jotka jäävät tarkemmin identifioimatta, olisi kannattanut toi-
mia (mennä laskemaan koskea), koska se johti itsensä ”särkemiseen”. Tässä tapauksessa
kertoja ei selvennä lausuman funktiota johtoverbin valinnalla vaan käyttää referoinnissa
tavallisinta, neutraalia *sanoa*-verbiä (ks. Kuiri 1984: 167–169). Kertoja referoi myös oman
reaktionsa saamaansa arvosteluun: hän oli perustellut toimintaansa vetoamalla yleiseen
eettiseen normiin, jonka mukaan toista ihmistä pitää auttaa kaikissa tilanteissa.

Paheksuntaimperatiivin ominaispiirteistä olen edellä esitellyt sekä lausumien ra-
kenteellisia tekijöitä että niiden semantiikkaa osoittaakseni, miten ne erottuvat omaksi
konstruktioityypikseen. Eräiden esimerkkien kohdalla olen kiinnittänyt huomiota myös
konstruktion käyttöyhteyksiin. Seuraavaksi tarkastelen lähemmin, millaisissa sekventiaa-
lisissa asemissa paheksuntaimperatiivi tyypillisesti esiintyy ja mihin sitä käytetään.

4 Paheksuntaimperatiivin käyttöyhteydet ja tehtävät

Paheksuntaimperatiivin tehtävien tarkastelussa kontekstiedot olisivat tärkeitä – ennen
muuta se, mitä keskustelussa on juuri edellä tapahtunut ja mitä sen jälkeen seuraa. Koska
puhuttu kielen aineistostani suurin osa on kontekstittomia esimerkkejä, havaintoni pe-
rustuvat pitkälti kirjoitetuista keskusteluista – fiktiivisistä ja todellisista – kootun aineis-
ton tulkintaan. Keskityn tyypillisiin tapauksiin ja jätän sivuun muun muassa kauno-
kirjallisuudessa esiintyvät päivittelevät rakenteet, jotka ovat muutenkin poikkeuksellisia.

Yksi aineistossa – lähinnä fiktiivisessä dialogissa – toistuva konstruktion käyttö-
tilanne on sanallinen yhteenotto vanhempien ja lasten tai puolisoitten välillä. Aina ei
kyse ole avoimesta konfliktista tai riitelystä, sillä lyhimmillään koko puhetilanne on
kuvattu yhden imperatiivivuoron mittaiseksi. Esimerkiksi vanhempi varoittaa ja moiti-
tii lasta huomattuaan, ettei tämä toimi järkevällä tavalla. Lausuma voi implikoida tai
sen yhteydessä saatetaan eksplisiittisestikin ilmaista, että lasta on varoitettu tai moitittu
jo aiemmin, mikä voimistaa affektia: aiempi puhe ei vain ole johtanut toivottuun tu-
lokseen kuten edellä esimerkissä 14 (*Särehän ihtesi*), jossa äiti yrittää saada karkailevan
poikansa tottelemaan. Paheksuntaimperatiivin käytöllä voi nähdä myös pedagogista
merkitystä: samalla kun jokin toiminta on kielletty, kieltoa on perusteltu järkisyihin
vedoten. On varoitettu muun muassa satuttamasta itseään tai särkemästä esineitä ja
opetettu näin järkevää käyttäytymistä ja yhteisön normeja.

Internetistä poimimani paheksuntarakenteen esiintymät ovat muutamaa poik-
keusta lukuun ottamatta asynkronisista verkkokeskusteluista. Niihin osallistuu useita

kirjoittajia nimimerkkien suojassa, ja niiden aiheet ovat kirjavia. Viesteistä, joissa näitä imperatiivirakenteita esiintyy, osa on suunnattu yhdelle kirjoittajalle ja osa useammalle keskusteluun osallistuneelle; erimielisyyden aste vaihtelee keskusteluissa lievistä paheksunnasta vihapuhetta lähentelevään toisten haukkumiseen.

4.1 Paheksuntaimperatiivi ja reaktiivisuus

Imperatiivilla ilmaistu paheksunta on luonteeltaan aina reaktiivista: konstruktiolla reagoidaan havaittuun toimintaan, joka voi olla niin ei-kielellistä kuin kielellistäkin, ja luodaan vahva odotus havaitun toiminnan lopettamisesta. Niissä aineiston tilanteissa, joissa puhuteltu toimii toivotulla tavalla ja lopettaa toiminnan, hän ei kuitenkaan vahvista lopettamistaan kielellisesti, mikä on huomionarvoista (A: *revi nyt se mun hame*? B: *no/joo en revi*). Intuitioni mukaan suoraa kieltämistä seuraavaan odotuksenmukaiseen toimintaan – toiminnan lopettamiseen tai aloittamattomuuteen – sen sijaan voidaan liittää myös kielellinen vahvistus (A: *älä revi sitä mun hametta* B: *no en ~ joo en*). Päätalon romaaniin dialogeissa lapsille suunnatut paheksuntaimperatiivit jäävät aina vaille kielellistä reagoitua (ks. esim. 14, 35).

Aikuisten välisissä fiktiivisissä dialogeissa ja kirjoitetuissa verkkokeskusteluissa paheksuntaimperatiivin sisältävään vuoroon tai viestiin reagoidaan usein myös kielellisesti. Reaktioissa ei kuitenkaan suuntauduta konstruktion ohjailevaan merkitykseen vaan sen sisältämään affektiseen moitteeseen. Toiminta, josta aikuisia arvostellaan, on usein luonteeltaan erilaista kuin lasten toiminta, joka tavallisesti on konkreettista ja fyysistä. Aikuiset paheksuvat toistensa kielenkäyttöä ja vuorovaikutuskäyttäytymistä, joista he samalla esittävät affektisen tulkintansa. Puhekumppania moititaan muun muassa siitä, että tämä *repii (st)ressiä* (esim. 16), *alkaa vouhkaista* (esim. 21), *koettaa kiusata* (esim. 23), *pilaa toisen ilon* puheillaan (esim. 24) tai *kehuu saavutuksiaan* (esim. 25). Tällöinkin konstruktiolla voidaan samalla ilmaista, että puhuteltava on toiminut paheksuttavasti jo aiemmin (esimerkissä 21 *taas*) tai että puhuteltava ei ole ainut, jonka toiminta ärsyttää puhujaa; osa *sinä*-pronomineista selittyy tätä kautta (esimerkissä 22 *sinäkin*). Varoittamista aikuisille suunnattuihin lausumiin ei välttämättä liity, tai jos liittyy, siihen saatetaan reagoida torjumalla varoitus myös kielellisesti.

Seuraavissa kaunokirjallisuusesimerkeissä puhuteltu torjuu syytöksen puolustautumalla.

- (21) Iltapäivällä jäivät isän työhömmät lähes siihen, että hän päättää kynsien vahtasi Simosen tielle.
- Mihinhän helevettiin se uuniseppä oikein torautu! isä ärisi kun ilmankin lyhyt päivä rupesi jo enteilemään hämärtymistä. – Onkohan tuolla ruvennu käymään ipparalle ja on menny vetämään ronttoseen Yli-Simosen vanhojapiikoja...
 - *Alahan taas vouhkasta*, äiti kielteli.
 - No mihin se sitte on sallautunut? Helevettiinkö! Isä julmistui.
- (Päätalo 1991b [1971]: 66)

- (22) [Tuore aviopari on lähdössä tapaninpäivänä kyläreissulle.]
- Mä en oookkaan tuata takkia sun päällä nähäny, sehän on komia.
 - Ekkä tuu näkemähän, sanoi Olavi. – Akkojen kotkotuksia tällaaaset kamppehet.
 - Sehän on hyvä takki ja sopii sulle, sanoi Armi.
 - Masakin nauraa kun oikeen pitkäs takis mennähän, sanoi Olavi.
 - Et sunkaan sä ny joulunpyhinä pirssiajurin puvus lähtisi, sanoi Armi.
 - *No rupia sinäkin veisaamahan sitä samaa virttä, mitä äitee*, sanoi Olavi.
 - Kyllä minä ainakin tykkään, jotta mun miäheni on kunnolla puettu, sanoi Armi ja pyyhkäsi roskan Olavin harteilta.
 - Tämä on niin kuumakin, ähkäisi Olavi.
- (Autio 1986: 222)

Esimerkissä 21 mies reagoi vaimonsa kieltelyyn (*alahan taas vouhkasta*) esittämällä tälle vastakysymyksen, jolla kumoa epäilyt omien puheidensa aiheettomuudesta: jos hänen arvelunsa työmiehen viipymisestä eivät ole päteviä, vaimon olisi kyettävä antamaan parempi selitys (*No mihin se sitte on sallautunut? Helevettiinkö!*). Lausumaan liitetty johto ilmaus kuvaa reaktion laatua: *isä julmistui*. Esimerkissä 22 mies puolestaan moittii vaimoan (*No rupia sinäkin veisaamahan sitä samaa virttä, mitä äitee*) tämän kehuttua miehen uutta takkia, jota mies pitää ”akkojen kotkotuksena” ja vain vastentahtoisesti käyttää. Vaimo puolustautuu vetoamalla oman mielipiteensä oikeuteen (*Kyllä minä ainakin tykkään, jotta mun miäheni on kunnolla puettu*). Mies hyväksyy selityksen osittain, sillä tämän jälkeen hän esittää enää yhden lisäperustelun mielipiteensä tueksi (*Tämä on niin kuumakin*), ja dialogijakso päättyy.

Tarkastelen vielä yhtä kaunokirjallisuusesimerkkiä (esim. 23), jossa paheksuntaimperatiivi esiintyy vastauksessa puolison esittämään kysymykseen.

- (23) [Konsta oli suututtanut vaimonsa sylkätsemällä lattialle. Hän pyyhki jälkensä paperiin.]
- Tuota, mihin minä tämän paperin panisin...
 - Mihin, mihin... Mihinä tuon nyt arvaisit asetella. Pitäisikö se minun säilyttää muistoksi? *Koeta nyt oikein kiusata minua, voi...voih!*
- Ja nyt Havukan Iita alkoikin vasta itkeä, oikein tosissaan ja sydäntäsärkevästi.
- [– –]
- Kuulehan Iita, usko tai elä, mutta en minä tahallani äsken sylkenyt. Enkä minä sinua yritä huvikseni kiusata, minä vain säikähin, kun sinä olet niin kova itkemään. Enkä minä syle lattialle enää koskaan, kun muistat parikaan kertaa viikossa uhkailla.
- (Huovinen 2002 [1952]: 15–16)

Suututettuaan vaimonsa Konsta kysyy tältä neuvoa konditionaalimuotoisella kysymyslauseella. Vaimo Iita reagoi kysymykseen tavalla, joka normaalisti osoittaa yhteistyöhalukkuutta: hän toistelee kysymystä pohdiskellen, ikään kuin kuulijan asemaan asettuen (ks. esim. Forsberg 1998: 262). Tässä tilanteessa kysymykset voivat kuitenkin

saada vain ironisen tulkinnan: ne ovat odotuksenvastaisia, liioiteltuja, ja osoittavat, ettei Iita ole tosissaan. Kysymyslauseita seuraavalla paheksuntaimperatiivilla (*Koeta nyt oikein kiusata minua*) Iita huipentaa ja vahvistaa asenteensa ilmaisun ja ilmaisee pitävänsä Konstan tekemää kysymystä täysin tilanteeseen sopimattomana. Hän tulkitsee sen jatkoksi miehen edeltävälle toiminnalle, jonka hän nimeää imperatiivilauseella kiusaamiseksi. Kielellistä tunteenpurkausta seuraa fyysinen reaktio: Iita rupeaa itkemään. Mies reagoi vaimonsa käytökseen torjumalla tämän syytöksen (*Enkä minä sinua yritä huvikseni kiusata*), antamalla toiminnalleen toisenlaisen selityksen (*minä vain säikähin*) ja hyvittelemällä tätä tulevaa toimintaa koskevilla lupauksilla.

Kirjoittamalla käydyissä verkkokeskusteluissa, joissa mielipiteiden vaihto voi olla vilkasta, imperatiivilla esitetty arvostelu kohdistuu niin ikään lähes aina toisten sopimattomana pidettyyn käytökseen. Toisia moititaan esimerkiksi turhasta valittamisesta (*rupeehan nyt teini vielä itkemään nettipalstalla*, esim. 7) tai muiden kiusaamisesta. *Pilatkaa-*, *kiusaa-* ja *kiusatkaa-*muotojen hauilla olen löytänyt useita lausumia, joilla kritisoidaan muiden keskustelijoiden toimintaa (esim. 24).

- (24) [Parisuhdeaiheisella palstalla viestiketjun aloittaja kertoo, miten häntä oli juuri kosittu ja miten onnellinen hän siitä on. Seuraavissa viesteissä paitsi onnitellaan myös arvostellaan kosintatilanteen ulkoisia puitteita, etenkin siihen liittyneitä saunakaljoja. Uusi osallistuja:]

Pilatkaa nyt sitten toisen ilo. Kukin meistä tyylillään. Sitä paitsi romantiikkaan ei aina tarvita ruusunterälehtiä, samppakaljaa ja tangoa. Romantiikka on muunkinlaista. Minusta oli suloinen juttu alkuperäisellä. Onnea ja menestystä häiden suunnitteluun ja oikein paljon rakkautta yhteiselle taipaleelle, ap!

Osa verkkoaineiston esiintymistä sisältää siis monikkomuotoisen imperatiivin eli kohdistuu useammalle kuin yhdelle puhuteltavalle. Niihinkin voidaan reagoida torjumalla syytökset ja puolustamalla toimintaa kuten esimerkissä 16 (A: *Repikää nyt ressiä näistäkin...* 😊 B: *Tässä mitään stressiä oteta. mukavahan näitä on spekuloida näin kauden kynnyksellä*), jossa yksi keskustelijoista kiistää väitetyn toiminnan affektisella kieltoväittämällä kieltokonstruktioilla (ks. Kotilainen 2007a: 11–28).

Aina paheksuntaa ei esitetä vakavissaan. Itsensä tai saavutustensa kehumista paheksuvista imperatiiveista suurin osa vaikuttaa pikemminkin toverilliselta kiusoitteelta. Tähän tulkintaan ohjaavat lausumien lopussa olevat merkit, kuten kolme pistettä tai silmää iskevä emoji; näihin lausumiin ei aina reagoidakaan puolustautumalla. Esimerkissä 25 kirjoittaja tekee kiusoittelevan asenteensa selväksi jälkikäteen kieltämällä ensireaktion.

- (25) [Kalastusaiheisessa keskustelussa yksi osallistuja on kertonut saaneensa ennätysison taimenen. Toinen kommentoi:]

Kehu nyt niitä kalojas! Mun lohikalaenikka (järväri) on kahden vuoden takaa (69cm/3,54kg) - sweet sextynine sekini - tosin omatekoisella vaapulla!

Ei vaan: onnee komeista kaloista ja toivottavasti mun (ja meidän kaikkien kalamiesten) ens vuosi on parempi/aktiivisempi kalastuksen suhteen!

[viesti jatkuu]

Paheksuntaimperatiivia (*Kehu nyt niitä kalojas!*) seuraa viestissä ensin oman saavutuksen kehuminen. Sitten kirjoittaja korjaa sanomaansa (*Ei vaan*) ja jatkaa onnittelemalla.

4.2 Paheksunnasta neuvoihin

Eräät paheksuntaimperatiiveihin lukemani tapaukset poikkeavat konstruktion tyypillisimmästä käytöstä siten, että niiden funktioksi hahmottuu pikemminkin neuvominen kuin moite tai paheksunta: puhuja ilmaisee, ettei puhuteltavan kannata tai ole järkevää toimia tilanteessa mainitulla tavalla. Useimmiten tähän liittyy myös yleistyksen mahdollisuus, sillä neuvo ei koske vain tiettyä puhuteltavaa vaan se sopii kenelle tahansa samassa tilanteessa olevalle.¹² Yhtenä avoimen tulkinnan syntymiseen vaikuttavana tekijänä toimii *sinä*-pronomini, jolla ei näissä lausumissa selvennetä vastaanottajaa, sillä tilanteessa ei välttämättä edes ole muita läsnä.

Yleistäväksi neuvoksi tulkitsemisen mahdollistavat esimerkiksi lausumat, joissa paheksunta kohdistuu sellaisiin mentaalisiin toimintoihin kuin jonkun henkilön kuuntelemiseen (esim. 26) tai hänen puheisiinsa uskomiseen (esim. 27).

- (26) [Parantajana toimineelle Pieta-emännälle on tuotu paareilla potilas. Eemisiäntä rupeaa puhumaan potilaille omista sääennustuksistaan.]
 – – Minä olen jo vuosikymmeniä nuita taivaan merkkejä seurailut ja päässyt niistä jo melko lailla selville. Toinni minä...
 – *Kuuntele sinä sen ukon lorsauksia...* Kyllä sillä valeita riittää vaikka vuoro-kaudeksi jos vain kuuntelet, eikä se mies pyydä palkkaa niistä jutuistaan..., Pieta ärähti.
 Seurasi äänettömyys. Vain paareilla makaava mies ähki ja puri hammasta. (Päätalo 1991a [1970]: 273)
- (27) Sanat eivät merkitse sitä että kehotettaisi toista aina uskomaan, esim. *Uskos sinä kaikkiin ämmijen sauna juttuin* kylhän ne paljonkiv valehella osoa tai *uskoppois sev valekkontijuttuja*. (Sysmä, SMSA s.v. *uskoa*)

Tiettyjen henkilöiden puheisiin uskomisen ei välttämättä vaihteile tilanteesta toiseen siinä määrin kuin suhtautuminen yksittäisten tekojen toivottavuuteen tai järkevyyteen. Paheksuntaimperatiivi voikin saada tällaisissa yhteyksissä yleistävää merkitystä '(kenenkään) ei ole järkevää, ei kannata toimia mainitulla tavalla'. Arvostelun kohteeksi nousee puhuteltavan sijaan pikemminkin se toinen henkilö, jonka puheista puhuja ilmauksellaan näin haluaa varoittaa. Näin paheksunnasta saatetaan liukua yleisen neuvon kautta kommenttiin jonkin henkilön epäluotettavuudesta. Esimerkissä 26, jossa arvosteltava henkilö on fiktiivisessä puhetilanteessa läsnä, tämän kuvataan tulkitsevan

12. Yleistävän tulkinnan saavista tapauksista mainitsin edellä jo kaunokirjallisuuden *mene/tule/ota ja + IMP* -rakenteet. Niihin ei kuitenkaan liity neuvovaa sävyä, vaan ne ovat funktioltaan päivitteleviä. Sen sijaan esimerkkiin 20 (*mees sinä säre' ihtesi nijjen kansa*) voi tulkita liittyvän myös yleisesti neuvovaa merkitystä, sillä paheksunta kohdistuu siinä tiettyjen henkilöiden kanssa toimimiseen, mikä olisi mahdollista muillekin kuin puhuteltavalle.

lausuman myös omaan toimintaansa kohdistuvaksi kritiikiksi: hän lopettaa puheensa (*Seurasi äänettömyys*). *Uskoa*-verbin imperatiivin sisältävistä kiteytyneiltä vaikuttavista sanonnoista (esim. 27) löytyi Suomen murteiden sana-arkistosta useita tietoja, muutama myös hämäläismurteiden puolelta.

Kiteytyntä käyttöä näyttää esiintyneen myös *huolia*-verbin imperatiivin sisältävillä rakenteilla, joista niin ikään on joitakin tietoja paheksuntakonstruktion pääkäyttöalueen ulkopuoleltakin, lounaismurteista (ks. myös Kiuru 1977: 24). Esimerkissä 28 paheksunta-imperatiivi esiintyy referoidussa repliikissä, jota edeltää samansisältöinen mutta kielto-muotoinen imperatiivilause (*älkkä hualip poja*). Myöntömuotoinen rakenne ilmaisee tässäkin tapauksessa voimakkaampaa affektia kuin kielto-muotoinen: se esiintyy vastauksena puhuteltavien epäilyä sisältävään kysymykseen.

- (28) [Kalastusporukka oli ärsyynytynyt lähelle ankkuroituneesta veneestä.]
"Molko ol meinan_et "äh älkä 'hualip poja / kon tule 'ehtohämy ni kyl mää sen siit "korja. No "mihe "sää se sit 'meinak "korjat meinas toise. "Hualika "siittä. Ja kon tul "hämy – – (Luvia, LA)

Yleistävän, toiminnan kannattamattomuutta päivittelevän tehtävän imperatiivi saa myös esimerkissä 29, vaikka verbi ei siinä ilmaisekaan mentaalista toimintaa.

- (29) [Kertoja ei ollut itse seppä mutta oli nähnyt sepän työtä pienestä asti. Keran hän oli reissussa hätätilanteessa joutunut tekemään sepän pajassa akse-
lin. Kotona Joon-veli oli yrittänyt korjailla tekelettä.]
Ni 'se / 'sitte rupesi "parsimaan 'sitä / ja se / 'katkasi sem "poekki ja 'sitte "rupesi / niin ku 'aenae "heljittämään ni / 'ei ollut 'soaham "millääk 'kiini. Se_oli 'semmosta "raottoa. / Se_oli / 'se oli "hyvin tuota... / 'Minä sitte "naurov vielä 'Joonalle että "mees sinä 'sepäj jäläkijä "parsimaa että... . / [naurua] "Niin se 'kävi 'sen. (Posio, LA)

Imperatiivilause esiintyy tässä narratiivisen jakson lopussa, kun kertoja referoi omaa puhettaan: mitä hän oli sanonut veljelleen, joka yritti korjata kertojan valmistamaa esinettä. Hän oli näennäisesti moittinut veljeään siitä, että tämä oli yrittänyt korjata ammattimiehen, sepän, töitä. Toimintana tätäkin voi pitää yleisesti paheksuttavana, ellei kyse ole peräti puheyhteisön kielenkäyttöön kiteytyneestä sananparresta, mikä mahdollistaa yleisesti päivittelevän merkityksen. Lausuman funktion tulkintaan vaikuttavat myös kielelliset piirteet: affektisuutta osoittava rakenne *mennä* + MA-infinitiivi, *sinä*-pronominin käyttö sekä osittainen verbioppuinen sanajärjestys. Puhuja kehystää referoimansa lausuman johtoilmauksella nauramiseksi (*minä sitte naurov vielä Joonalle*) ja päättää jakson nauruun. Näin hän osoittaa, ettei esittänyt kommenttiaan vakavissaan, sillä niin puhuja kuin tämän velikin tiesivät hyvin, ettei veli korjaillut sepän vaan puhujan työn jälkiä.

Esittelemäni esimerkit osoittavat, että ilmaustyyppin käyttöyhteydet vaihtelevat lasten ojentamisesta aikuisten välisiin sananvaihtoihin, syyttelyyn ja riiteltyyn; paheksunta voi olla myös leikkilistä kiusoittelevaa. Tietyissä konteksteissa lausumat ovat tulkittavissa moitteiden sijasta yleistäviksi neuvoiksi, joihin voi liittyä päivittelyä.

5 Paheksuntaimperatiivin lähikonstruktioita

Imperatiivilla on muitakin käyttötapoja, joissa toiminnan ohjailuun yhdistyy affektinen asennoituminen. Tarkastelen seuraavaksi, miten nämä lähikonstruktiot, joista eräät ovat muita selvemmin direktiivisiä, poikkeavat paheksuntaimperatiivista. Esiin nousee samalla kysymys paheksuntaimperatiivin alkuperästä: miten sen voi olettaa kehittyneen ohjailevasta ilmauksesta puhuteltavan toimintaa kommentoivaksi kannanotoksi?

5.1 Kieltäminen

Paheksuntaimperatiivina suurempi tapa kieltää puhuteltavaa on käyttää kieltomuotoista imperatiivina (esim. *Älä revi sitä*) tai rakennetta *ole -mAttA* (esim. *ole repimättä sitä*). Esimerkin 13 (*Huura ny nin että kulkkos repiää*) luovuttaneelta tiedonantajalta onkin arkistossa myös samansisältöinen kieltomuotoinen esimerkki:

(30) *Älä huura, nin että kulkkos repiää!* (Kymi, SMSA s.v. *kulkku*)

Tyypillisestä direktiivistä poiketen kieltokaan ei koske aina tulevaa vaan voi yhtä hyvin kohdistua puheharkintaan, jonka puhuja haluaa toisen lopettavan (kieltomuotoisten imperatiivien tulkinnasta ks. Birjulin & Xrakovskij 2001: 33–40). Tällaisiin imperatiivilauseisiin sisältyy siten myös kielteisistä asennetta osoittava elementti: puhuja pitää toimintaa epätoivottavana tai ennakoi sen ongelmallisuutta.¹³ Verbinvalinnalla puhuja voi myös täsmentää tulkintaansa puhuteltavan toiminnan laadusta ja kritisoida sitä, esimerkiksi *älä höpötä, älä jankuta ja älä vollota*. Kielteiset imperatiivilauseetkin voivat siis toimia affektisina kannanottoina, joihin yhdistyy ohjailua.

Silloin kun toiminta ei ole vielä alkanut, kieltö voidaan tulkita muun muassa neuvoksi tai varoitukseksi (esim. *älä lähde noin vähissä vaatteissa ulos*). Puhuja voi ilmaista sen avulla myös implisiittisesti, että puhuteltavan kannattaisi välttää sellaista toimintaa, joka voi johtaa verbillä ilmaistuun tapahtumaan: *älä vilustu, älä väsyä itseäsi, älä herätä lasta* (vrt. *älä rehki, ettet väsy liikaa; älä puhu niin kovaa, että lapsi herää*). Varoittavissa kielteisissä imperatiivilauseissa esiintyykin myös sellaisia ei-tahdonalaista toimintaa ilmaisevia verbejä, joita myöntömuotoisissa ei yleensä käytetä (ks. Birjulin & Xrakovskij 2001: 37–40; kielteisten imperatiivien erityisyydestä myös Aikhenväld 2010: 165–197). Tämä piirre on yhteinen paheksuntaimperatiivin kanssa. Siihen verrattuna kieltomuotoinen imperatiivilause voi kuitenkin toimia puhtaampana varoituksena, johon ei välttämättä liity moitetta tai suuttumusta. Jos ystäväni olisi kieltänyt lapsiaan esimerkin 1 (*Repikää nyt sen mun hame siinä*) tilanteessa sanomalla *Älkää repikö sitä mun hametta*, hän ei ehkä olisi saanut ilmaistua yhtä voimakasta kielteisistä affektia. Paheksuntaimperatiivi voi implikoida sitäkin, ettei puhuteltavan toiminta ole tilanteessa ensimmäinen tai ainoa asia, johon puhujan ärtymys kohdistuu. Lausuman affektisen sävyn tulkinnassa pro-

13. Kielteisten imperatiivien arvostelevaa ja edeltävään tai meneillään olevaan toimintaan suuntautuvaa luonnetta keskustelussa on kommentoinut myös Mondada (2017: 92–98).

sodially ja tilannekontekstilla on kuitenkin suuri merkitys, joten kieltomuotoinkin imperatiivilausuma voi luonnollisesti ilmaista myös suuttumusta.

5.2 Uhkaus

Kieltämisen merkitys sisältyy myös erilaisiin tulevaa (ts. puhehetken jälkeistä) toimintaa koskeviin uhkauksiin, joita voidaan niin ikään esittää imperatiivirakenteiden avulla. Ne voivat olla paitsi kieltomuotoisia (*älä revi sitä tai saat maksaa*) myös myöntömuotoisia. Uhkaukset esiintyvät usein ehtoa implikoivissa yhdyslauserakenteissa, jotka ilmaisevat samalla, mihin kielteiseen seuraukseen teon toteuttaminen puhujan mielestä johtaa (esim. 31).¹⁴

- (31) *Ottakaa yksikin askel, niin ammun.* (vrt. Jos otatte yhdenkin askelen, niin ammun.) (Hakulinen & Karlsson 1979: 292)

Uhkaava kieltö voidaan lausua ilman seurauksista kertovaa jälkilauseettakin, jolloin lausuman funktiota on usein selventämässä rohkenemista, ilkeämistä tai muuta vastaavaa ilmaiseva verbi (esim. 32). Myös liitepartikkeli *-pA* on yksi myöntömuotoisen imperatiiviuhkauksen tunnusmerkki, joka implikoi jatkoa.

- (32) – – *uskallapas häiritä meitä enempiä...!* (ISK 2004 § 1641)

Tällainen yksiosainen uhkaus rakenne ei erotu kovin selvästi puheena olevasta paheksunta-imperatiivista. Uhkaamista esiintyy yleensä tilanteessa, jossa puhuteltavan toiminta on ennakoitavissa, tämä on ilmaissut aikeistaan tai jo toiminut puhujan tahdon vastaisesti. Viimeksi mainitussa tapauksessa uhkauksella pyritään siihen, ettei puhuteltava toista tai jatka samaa toimintaa. Tällöin lausumaan liittyy samalla jo toteutuneen toiminnan paheksuntaa.

Seuraavien esimerkkien imperatiivilauseet ovat mainitunlaisia rajatapauksia, joiden tulkinnassa voi yhdistyä niin uhkaaminen, varoittaminen kuin paheksuntakin.

- (33) ni sillo se [laulunjohtaja] komens että *tytöt mänkääs muuttamaa nuottija.* (Lappee, MA)

- (34) [Avioparin keskustelua:]
Hilppa rupesi Eelin kanssa tanssimaan. – –
– Viinooko se on juona kun tuommosia puheli ja henki haesoo? Eeli sanoi.
– No Ilmarilla oli pullo.
– *Juohhan vielä ihtes humalaan eto päenes.*
– Turpa kiini.

14. Imperatiivi esiintyy varoittavissa ja uhkaavissa ehtorakenteissa monissa kielissä, esimerkiksi englannissa: *Do that and you'll regret it* ('if you do that, you'll regret it'; Palmer 1986: 206; Aikhenvald 2010: 234–234; Jary & Kissine 2014: 110–161).

Valssi loppui ja levyltä lähti tulemaan hidas kappale.
(Turunen 1984 [1973]: 124)

Esimerkissä 33 referoidaan lausumaa, jonka funktion puhuja on nimennyt johto-ilmauksella *komentamiseksi*. Lausuman asiasisällöstä voi päätellä, että tytöt ovat toimineet referoidun puhujan tahdon vastaisesti, laulaneet nuotin vierestä; kielteistä affektia implikoi lausumassa myös verbiliitto *mennä* + MA-infinitiivi (ks. ISK 2004 § 1714; Sivonen 2016). Imperatiivilauseen voikin tulkita ilmaisevan samalla sekä suuttumusta jo tapahtuneesta että toimivan uhkaavana varoituksena, jonka oletetut seuraukset jäävät implisiittisiksi. Esimerkissä 34 sen sijaan ei ole aivan selvää, onko puhuja tulkinnut toiminnan (humalaan juomisen) jo alkaneen vai varoittaako hän vain lausumastaan mahdollisuudesta, puhuteltavan humaltumisesta. Partikkeli *vielä* implikoi, ettei humalastetta olisi vielä saavutettu, vaikka puhuja edeltävässä repliikissään viittaakin tyypilliseen humaltumista osoittavaan käytökseen (*kun tuommosia puheli*). Lausumaan sisältyy myös puhuteltavan ominaisuuksia vähättelevä ilmaus *eto päenes*, jolla puhuja perustelee kannanottoaan: miehen pää tiedetään tietynlaiseksi, viinaa kestävämmäksi.

Seuraavassa katkelmassa lausuma *pudotahan nyt se lapsi* hahmottuu edellisiä esimerkkejä selvemmin paheksuntakonstruktioksi, sillä siinä pikemminkin varoitetaan kuin esitetään uhkaus. Imperatiivilla ilmaistaan, mihin ikäviin seurauksiin (lapsen puoamiseen) toiminta (lapsen nostaminen korkealle) voi puhujan mielestä johtaa.

- (35) [Kauko lupasi ottaa Auku-pojan mukaan apulaiseksi.]
Auku riemastui. Hän sieppasi lattialla veltin päällä räpiköivän Liisun syliinsä. Nosti pikku siskon korkealle pänsä yläpuolelle, ja samalla purkautui Aukun ilo kuuluville:
– Heipparallaa... Liisu! Auku pääsee pyyntireissulle.
– *Pudotahan nyt se lapsi*, äiti sanoi. Kuitenkin Aukun riemu ja Kaukon sanat saivat hänetkin myöntymään.
– Menköön Auku nyt tämän kerran, kun Kauko tarvitsee apua.
(Pääatalo 1991a [1960]: 70)

Tyypillisestä uhkausrakenteesta lausuma eroaa liitepartikkelin osalta: *-pA(s)*-partikkelin paikalla on *-hAn* (kuten myös esimerkissä 34). Paheksuntarakenteessa verbi kuvaa puhehetkisen toiminnan mahdollisia tahattomia seurauksia eikä ennakoitua tahdonalaista toimintaa, mikä käy ilmi vertaamalla edeltävää esimerkkiin *pudotapas nyt se lapsi (niin saat selkään)*, joka olisi tulkittavissa uhkauseksi.

Olen rajannut siis paheksuntaimperatiivin ulkopuolelle pelkästään tulevaan toimintaan viittaavat ennustuksenomaiset imperatiivihkukset, jotka esiintyvät miltei aina ehtoa implikoivissa rakenteissa (*Ottakaa yksikin askel, niin ammun*, esim. 31). Joissakin mukaan lukemissani tapauksissa seurauksia tuodaan esiin liittämällä ne imperatiivilauseeseen *niin, niin että ~ jotta tai jotta* -konjunktioilla (esim. 12–13 s. 17), mutta tällaisia yhdylauseita on vain neljä.

On mahdollista, että niin itsenäinen (ts. ilman seurauslausetta esiintyvä) imperatiivimuotoinen uhkaus rakenne (*uskallapas häiritä meitä enempiä*, esim. 32) kuin paheksunta-

rakennekin (*Pudotahan nyt se lapsi*, esim. 35) ovat kehittyneet siten, että imperatiivilauseella ilmaistun ei-toivotun toiminnan seuraukset on toistuvasti jätetty sanomatta, puhuteltavan pääteltäviksi. Tällaisen hypoteesin on esittänyt itsenäisten uhkausrakenteiden osalta jo Latvala (1894: 55) Porin seudun murteita kuvatessaan. Hänen ainoa imperatiivia koskeva huomautuksensa koskee kieltämiseen käytettyjä myönteisiä muotoja, joiden synnystä hän arvelee seuraavaa:

Imperatiivista on mainittava semmoiset muodot kuin *tules, otas*, joilla paitsi tavalista, käskeväistä merkitystä voi olla ihan vastakkainenkin, kieltäväinen. *Tules* siis merkitsee 1) = tule, 2) = älä tule, taikka likinnä ehkä jotain semmoista kuin: jos vaan tulet, niin – – –, jonkatapaisesta puheenparresta se kai onkin jäännös: *tules* vaan (= jos vaan tulet), niin – – –.

Myös Kiuru (1977: 24, alaviite) on esittänyt, että itsenäiset ”kielteissävyisen ajatuksen” sisältävät myönteiset imperatiivilauseet, esimerkiksi *koskepas siihen* (’älä koske siihen’), on puhetilanteessa ymmärrettävä merkitykseltään konditionaaliseksi: ’jos kosket siihen niin huonosti käy tjs.’ Direktiivisen ja konditionaalisen merkityksen yhteys on havaittu monista muistakin kielistä, ja imperatiivien ja ehtorakenteiden välille on hahmoteltu mahdollisia kieliopillistumisketjuja (Boogaart & Trnavac 2004; Bravo 2017). Tässä artikkelissa ei ole tilaa pohtia konstruktioiden syntyä ja kehitystä lähemmin, mutta huomiota kiinnittää se, että aineistossani ei ole esiintymiä niistä läntisistä murteissa, joista Latvala on esimerkkinsä kirjannut. Paheksuntaimperatiivin voisikin arvella kehittyneen lähinnä itä- ja pohjalaismurteissa uhkauskonstruktioiden pohjalta siten, että kontekstuaaliset rajoitukset olisivat vähitellen väljentyneet (kieliopillistumisesta esim. Hopper & Traugott 2003; Traugott & Trousdale 2013). Sen lisäksi, että ei-toivotut toiminnan seuraukset olisi toistuvasti jätetty pääteltäviksi, niitä olisi ruvettu sisällyttämään imperatiivilauseeseen (*särehän ihtesi*). Viimeisintä kehitysvaihetta edustaisivat esiintymät, joissa varoittamisesta ei ole mitään jäljellä: affektiset lausumat, joilla ainoastaan paheksutaan toimintaa (esim. *rämpytä nyt niitä valoja siinä sitte*) implikoimatta mitään sen seurauksista.

5.3 Ivalilu

Paheksuntaa ilmaisevan imperatiivikonstruktion synty voi toisaalta selittyä myös sellaisen ironisen käytön pohjalta, joka ei edellytä konditionaalista kontekstia eli ehtoa implikoivaa yhdyslauserakennetta. Vaikka monia aineistoesiintymiä voi luonnehtia ironisiksi (ks. Rahtu 2006: 35–69), kaikkiin ironiatulkinta ei (enää) sovi. Konstruktion on jo kietytynyt tietty kielteinen sävy, joka ei synny enää vain kontekstin perusteella. Kyse on siis pitkälle konventionaalistuneesta tai ”kuolleesta” ironiasta (ks. mts. 52–53).

Puhtaammin tilannekontekstiin nojaavaa ironista käyttöäkin imperatiivilla on. Sitä edustavat esimerkiksi lauseet, joilla näennäisesti kehoitetaan menemään toiminnassa vielä pitemmälle tai tekemään jotakin, mikä puhujan mielestä rinnastuu puheena olevaan toimintaan mutta jonka voi kontekstin perusteella tulkita vain ironisesti: puhuja ei ole tosissaan vaan ivailee, ja kritiikin tarkka kohde jää puhuteltavan pääteltäväksi.

Esimerkissä 36 kirjoittaja päättää siihen asti suorasanaisesti esittämänsä mielipiteen ironiseen ohjeeseen (*Ottakaa vielä turvavyötkin pois*), jota hän myös perustelee (*nehän on vaarallisia jos jää sivutörmäyksessä jumiin*).

- (36) [Viestin loppu liikenneaiheisessa verkkokeskustelussa:]
 Ajakaa te pojat mitä vauhtia huvittaa, itsepä vastaatte seurauksista, jos pysytte. Älkää kumminkaan viitsikö tulla puhumaan paskaa, kuinka siitä ei ole mitään vaaraa kun te olette niin saatanan hyviä kuskeja. Erityisesti hymyilyttää tässäkin säikeessä muutamat hirvistorit kuinka kannattaa ajaa tarpeeksi kovaa että elukat lentää katon yli tai jotain muuta sontaa. Antakaa mun kaikki kestää. *Ottakaa vielä turvavyötkin pois*, nehän on vaarallisia jos jää sivutörmäyksessä jumiin.

Tällaisen lopetuksen avulla kirjoittaja ivallisesti ilmaisee, että puhuteltavien perustelut omalle toiminnalleen kuuluvat samaan sarjaan – ovat yhtä järjettömiä – kuin hänen antamansa neuvo. Paheksuntaimperatiivilla kritiikin kohde ilmaistaan sen sijaan suoremmin jo lauseen verbin avulla, jolla viitataan havaittuun toimintaan tai sen ennakoituihin seurauksiin.¹⁵

5.4 Välinpitämättömyys

Paheksuntaimperatiivin lähikonstruktioina voi pitää myös sellaisia imperatiivin myöntävään eli konsessiiviseen ja luvan antavaan eli permissiiviseen käyttöön liittyviä affektisia rakenteita, joilla puhuja ilmaisee välinpitämättömyyttä puhuteltavan toimintaa kohtaan. Hakulinen ja Karlsson (1979: 292) ovat tulkinneet esimerkin 37 verbintoistorakenteen ”myönnytyksen sävyiseksi toteamukseksi”.

- (37) *Tehkää mitä teette, minulle on samantekevää.*

Puhekielen konsessiivisia rakenteita tutkineen Uiton mukaan (2003: 91–93) verbintoistorakenne yleensäkin (ei vain imperatiivimuotoisena) korostaa puhujan välinpitämätöntä asennetta ja piittaamattomuus toisten puheista ilmaistaan tavallisimmin juuri näillä rakenteilla (esim. 38; ks. myös ISK 2004 § 1143; Yli-Vakkuri 1986: 217–221).

- (38) *Sanokaa mitä sanotte* teidän kone puhuu paskaa. (Uitto mp. < Uutisuototv-ohjelma)

15. Ironinen on myös fraasi *viekää tuhkatkin pesästä*. Virkkusen (toim. 1983, s.v. *viestä*) fraasisanakirjan mukaan sanonta on lähtöisin Leena Hurmeen näytelmästä vuodelta 1972 ja sen käyttöyhteytenä on ”kohutuuttoman ulosmittauksen kohteen, esim. mätkäysverotetun katkera kehoitus”. Nykyisin sen kontekstit ovat moninaisemmat, ja sen pohjalta on syntynyt muunnelmia, joissa leksikaalisia aineksia vaihdellaan, esimerkiksi *Viekää lapsilta lelutkin käsistä!* (päivähoitopalvelujen heikentymistä arvostelevassa kirjoituksessa). – Kiteytyneiden ja idiomaattisten ilmausten viljelyn on havaittu olevan keskeistä epäkohtien kertomisessa ja erimielisyystilanteissa (ks. Kajanne 2001: 238 ja siinä mainittu kirjallisuus). Kajanteen analysoimassa televisiokeskustelussa (mp.) yleisö pilkkaa politiikkaa muun muassa ironisten kommenttien, kiteymien ja sananlaskujen avulla ja poliitikko vastaa samoja keinoja käyttämällä.

Myönnytystä ilmaiseksiiin rakenteisiin liittyy usein sellaisia määrän ja mitan ilmauksia, joille ei aseteta rajaa. Niillä puhuja voi korostaa asenteensa järkähtämättömyyttä: minkäänlainen toiminta ei saa hänen asennettaan muuttumaan. Esimerkki 39 on Kaniston (1902: 209–210) muistiin merkitsemä. Sen voi tulkita olevan reaktio toisen esittämään uhkaukseen talon polttamisesta: 'en anna (sinulle tytärtäni), vaikka polttaisit (taloni) miten monta kertaa tahansa'.

- (39) Em minä vaan en annap (nim. sinulle tytärtäni) *poltan niim monta kertaa* (nim. taloni) *kul lystis o(n)*. (Urainen)

Affektinen permissiivinen imperatiivi taas kirjaimellisesti antaa puhuteltavalle luvan tai rohkaisee häntä toimintaan. Samalla se voi kuitenkin ilmaista sekä paheksuntaa että vetäytymistä siitä roolista, jossa puhujan odotetaan olevan tai jossa hän on aiemmin puhutilanteessa ollut. Esimerkiksi torjuttuaan jo kertaalleen syytökset (ks. Berg 2003: 84–89 ja siinä mainittu kirjallisuus) puhuja voi syyttämisen jatkuessa ilmaista suuttumustaan rikkomalla odotuksen puolustautumisesta tai syytöksen torjumisesta siten, että antaa puhuteltavalle luvan jatkaa. Tällaisia provosoitumattomuuden ja välinpitämättömyyden ilmauksia on esimerkin 40 riitelyä kuvaavassa dialogikatkelmassa useita.

- (40) [Kuuno on syyttänyt Julia-vaimoan aviorikoksesta, minkä tämä on kieltänyt. Kaulassaan olevat jäljet vaimo on selittänyt lehmän sarven aiheuttamiksi.]
– Kaula kun pahalla huoralla, Kuuno sanoi.
– *Huorittele vaan*, Julia sanoi ja meni panemaan kenkiä jalkaansa. Kuuno seurasi ja heitti kengät hänen käsistään.
– Tästä mökistä et nyt lähe. Vae joko on rehvit jossaki närreessä? Kun olis ies tolkun mies vaan kun on semmonen kutale ja kierosilimänen. Enkö minä oo ollu sulle tarpeeks hyvä mitä? Oonko kieltännä Lieksassa kulukemasta hä? Onko pitänä rahata olla jumalauta? Ja perkele minkä ilikisit mulle tehä ja mejän koko elämän pilata, Kuuno sanoi.
Julia rupesi itkemään. – *Hauku vaen minnuu hauku vaen*.
– *Itke vaen*. Ei seälitä yhtään. Ja nyt perkele loppu hyvänahkassuus!
(Turunen 1984 [1973]: 252–253)

Näiden imperatiivilauseiden kielellinen ominaispiirre on partikkeli *vaan* ~ *vain*, joka tavallisesti ohjaa tulkitsemaan direktiivin nimenomaan reaktioksi edeltävää toimintaa kohtaan: luvaksi tai rohkaisuksi (ISK 2004 § 1674; Häkkinen 2003: 16–24; Sorjonen 2017: 257–268; Duvallon & Peltola 2017: 508–512). Nimeämällä toiminnan samalla tietynlaiseksi yleisesti paheksuttavaksi toiminnaksi (esimerkissä 40 *huorittelu*, *haukkuminen*) puhuja voi samalla vastavuoroisesti syyllistää puhuteltavaa.

Vaikka paheksuntaimperatiivitkin ovat edeltävään toimintaan kohdistuvia reaktioita, joilla näennäisesti rohkaistaan jatkamaan ei-toivottua toimintaa, ne eivät välitä samanlaista välinpitämättömyyden sävyä kuin affektiset konsessiiviset ja permissiiviset imperatiivirakenteet. Lisäksi paheksuntaimperatiivia käyttämällä puhuja asettaa itsensä usein paitsi syyttäjän myös varoittajan rooliin.

6 Lopuksi

Olen tarkastellut tässä artikkelissa paheksuntaimperatiiviksi nimeämäni affektisen lausekonstruktion ominaispiirteitä ja pragmatiikkaa. Olen myös vertaillut sitä moneen lähikonstruktioihin, joilla on sen kanssa yhteisiä muoto- ja merkityspiirteitä sekä käyttöyhteyksiä mutta jotka joiltakin piirteiltään poikkeavat siitä. Kokoan vielä yhteen keskeisiä paheksuntaimperatiivista tekemiäni huomioita ja arvioin, mitä uutta ne tuovat aiemman imperatiivitutkimuksen luomaan kuvaan.

Havaintoni perustuvat melko pieneen ja heterogeeniseen aineistoon, jonka olen koonnut pitkän ajan kuluessa käytettävissä olleista puhutun ja kirjoitetun kielen lähteistä. Koska aineisto on kirjava, osa päätelmistä perustuu hyvin niukkaan aineistoon. Tuloksiin on siksi syytä suhtautua havaintoina, joita myöhempi tutkimus voi tarkentaa ja täydentää. Katson kuitenkin, että tämän modaalisen ilmaistyyppin keskeiset rakenteelliset ja semanttis-pragmaattiset piirteet ovat tulleet esitellyiksi tällaisenkin aineiston avulla.

Imperatiivin varaan rakentuva lausekonstruktio on yksi suomen kielen keinoilmaista paheksuntaa puhuteltavan toimintaa kohtaan. Se ei näytä kuuluneen kaikkien puhujien ilmaisukeinoihin, sillä sen levikkitiedot viittaavat lähinnä itä- ja pohjalaismurteisiin. Kaunokirjallisuuden kautta paheksuntaimperatiivi voi olla tuttu laajemmallekin puheyhteisölle. Konstruktion nykykäytön yleisyydestä puheessa on mahdotonta sanoa mitään varmaa, sillä kielentutkijalla ei ole pääsyä sellaisiin puhetilanteisiin, joissa sitä todennäköisimmin käytetään. Kaunokirjallisuudesta ja kirjoitetuista keskusteluista tapauksia on löytynyt harvakseltaan.

Paheksuntaimperatiivia (esim. *repikää nyt se mun hame siinä*) yhdistää tyyppilliseen imperatiivin käyttöön toimintaa ohjaileva tehtävä ja se, että lausuma on suunnattu yhdelle tai useammalle spesifiselle vastaanottajalle spesifisessä tilanteessa. Konstruktion direktiivisyys on kuitenkin epäsuoraa: toiminnan keskeyttämiseen pyritään arvostelemalla sitä. Puhetilanteissa ohjailevuus jää yleensä taka-alalle, sillä lausumat tulkitaan ennen muuta edeltävään toimintaan kohdistuviksi reaktiivisiksi kannanotoiksi. Paheksunnan voimakkuus vaihtelee lievästä moittimisesta ankaraan suuttumiseen, ja usein siihen yhdistyy varoittamista. Tavallisesti konstruktion välittämä affekti on varsin vahva. Paheksuntaimperatiivin lähikonstruktioilla ilmaistaan niin ikään kielteistä asennoitumista puhuteltavan toimintaa kohtaan, mutta kullakin niistä on hieman erilainen käyttöyhteys ja funktio, esimerkiksi uhkauksen esittäminen tai välinpitämättömyyden ilmaiseminen.

Yleensä paheksuntaimperatiivin esiintymät ovat tunnistettavissa tiettyjen kielellisten ominaispiirteiden perusteella ilman kontekstietojakin. Konstruktion tunnusomaisin rakenteellinen piirre on lauseenalkuista imperatiivimuotoa seuraava partikkeli (*-hAn* ja *nyt, sitten, vielä, taas, tosiaan, oikein*), partikkeliketju (*nyt sitten, nyt vielä, nyt oikein, sitten vielä*) tai 2. persoonan pronomini (*sinä, te*). Partikkelien välittämät implikaatiot liittyvät yleensä edeltävään kontekstiin. Tyyppillisessä paheksuntaimperatiivissa ei tavata *-pA*-liitepartikkeliä, joka vaikuttaa enemmän tulevaan suuntautuvien lausumien piirteeltä; *-pA* onkin yksi paheksuntarakenteesta erottuvan uhkausrakenteen tunnusmerkki (esim. *uskallapas häiritä meitä enempää*). Partikkeli *vaan* ~ *vain* ohjaa puolestaan tulkitsemaan paheksuvan reaktiivisen imperatiivilauseen

välinpitämättömyyden ilmaukseksi, joka niin ikään on paheksuntaimperatiivin lähikonstruktio (esim. *huorittele vaan*).

Paheksuntaimperatiivin esiintymistä voi erottaa tyypillisiä ja vähemmän tyypillisiä tapauksia. Tyypillisiä tapauksiakin voi jaotella sillä perusteella, liittyykö niihin varoitamista vai ei. Lausumilla voi olla varoitettava tehtävä esimerkiksi lapsille suunnatussa puheessa (*repikää nyt se mun hame siinä; särehän ihtesi*). Pukemalla toiminnan pelätyt seuraukset näennäisen käskyn muotoon saadaan lausumaan retorista voimaa (vrt. *jos riehutte tuolla tavalla hameeni kanssa, se voi revetä*). Kielto- tai kieltomuotoinen imperatiivi, yksi paheksuntaimperatiivin lähikonstruktioista, voi toimia samalla tavalla varoitukseksi, mutta sen välittämä affekti ei välttämättä ole yhtä voimakas (vrt. *älkää repikö sitä mun hametta*).

Ilmaustyyppin teho näyttää perustuvan muun muassa siihen, että imperatiivimuotoisena mikä tahansa toiminta saadaan näyttämään tahdonalaiselta: ikään kuin puhuteltava tarkoituksellisesti pyrkisi kuvattuihin seurauksiin. Paheksuntaimperatiivin yhtenä tunnusmerkkinä voikin pitää sitä, että verbi-ilmauksilla ilmaistaan usein sellaista toimintaa, joka tavallisesti ei ole intentionaalista. Tämä piirre on yhteinen kielto- tai kieltomuotoisen imperatiivin kanssa.

Kaikkiin esiintymiin ei kuitenkaan liity varoitamista. Yksi ominaispiirre, joka luonnehtii puhtaammin moittivia lausumia, on verbilekseemien affektisuus: ne ovat usein kuvailevia (*rämpytä nyt niitä valoja siinä sitte*) tai kuvaannollisia (*repikää nyt ressiä näistäkin*). Melko tavallisia ovat tietyt affektisuutta luovat verbirakenteet, esimerkiksi toiminnan aloittamiseen kirjaimellisesti kehottavat muodot *ala/alkakaa* (+ A/MA-inf.) ~ *rupea* (+ MA-inf.) ja kielteistä merkitystä implikoiva *mene/menkää* (+ MA-inf.).

Paheksuntaimperatiivin käyttötilanteita ovat aineistoni perusteella muun muassa läheisten väliset keskustelut sekä niiden fiktiiviset kuvaukset ja referointi: vanhempien puhe lapsille ja puolisoitten väliset yhteenotot. Rakennetta esiintyy myös verkko-keskusteluissa, joissa otetaan kantaa; paheksunta kohdistetaan niissä usein monille osallistujille. Paheksuntaimperatiivilla reagoidaan aina havaittuun toimintaan ja luodaan samalla vahva odotus toiminnan lopettamisesta. Arvostelun kohteena on tyypillisesti kielellisen toiminnan laatu: toisia syytetään esimerkiksi höpöttämisestä, kiusaamisesta, ilon pilaamisesta tai puolustelemisesta. Arvosteluun reagoidaan tavallisesti torjumalla syytökset ja puolustautumalla.

Tässä artikkelissa tarkastelemani paheksuva lausekonstruktio on suhteellisen harvinainen. Monet paljon tavallisemmat konventionaaliset kielteisen affektin ilmaisukeinot, joita olen sivunnut, kuten ivailuksi nimittämäni tilannekontekstiin nojaava imperatiivin ironinen käyttö (*Ottakaa vielä turvavyötkin pois*), ovat toistaiseksi jääneet vähälle huomiolle suomen kielen tutkimuksessa, eikä tässäkään yhteydessä ole tilaa erilaisten ilmaustyyppien tarkempaan vertailuun. Palaan kuitenkin vielä kirjoitukseni alussa esillä olleisiin *mitä*- ja voimasana-alkuisiin interrogatiivikonstruktioihin (*mitä sä siinä seisot; hittoako sä siinä seisot*), jotka ovat ainakin kaunokirjallisuuden dialogissa monin verroin yleisempiä kuin käsittelemäni imperatiivirakenteet, ja teen muutaman vertailevan huomion: Interrogatiivi- ja imperatiivimuotoisten paheksuntarakenteiden tehtävät eivät ole aivan päällekkäisiä. Interrogatiivien käyttöön voi vielä jossain määrin liittyä paheksuttavan toiminnan syiden ihmettelyä, kun taas impera-

tiivi korostaa usein toiminnan varottavia seurauksia, mikä heijastelee eroa niissä spesifisissä diskurssikonteksteissa, joissa konstruktioit ovat voineet kiteytyä. Jos ystäväni olisi ojentanut lapsiaan imperatiivin (esim. 1–3) sijaan kysymyskonstruktioilla (esim. *mitä (hittoa) te nyt sitä mun hametta revitte tai hittoako sä niitä valojakin rämpytät*), hän olisi kiinnittänyt samalla enemmän huomiota toiminnan mahdollisiin motiiveihin eikä vain moittinut ja varoittanut sen mahdollisista seurauksista.

Suomen kielen paheksuntaimperatiivin kaltaista lausekonstruktioita ei ole kansainvälisessä imperatiivikirjallisuudessa esitelty. Mainintoja imperatiivin tai ylipäätään direktiivien ironisesta käytöstä on siellä täällä, mutta kuvausten perusteella kyse ei ole konventionaalista ilmaistyyppistä. Konstruktio ei liene silti ainutlaatuinen, sillä todennäköisesti kieliopillisten muotojen epätyypilliset ja lähinnä puhutussa dialogissa tai erilaisissa epämuodollisissa varieteeteissa esiintyvät käyttötavat jäävät standardikieliin keskittyvissä kielten yleiskuvauksissa vähälle huomiolle. Kun korpusten tai ylipäätään todelliseen kielenkäyttöön perustuvien aineistojen käyttö on toivon mukaan yleistymässä, on mahdollista, että myös imperatiivin ei-direktiiviset käyttötavat eri kielissä tulevat vähitellen tarkemmin kuvatuiksi ja kuva imperatiivin koko käyttöalasta näin tarkentuu. Auer (2017: 417–422) nostaa kiinnostavasti esiin myös sellaista imperatiivin käyttöä, jossa imperatiivin prototyyppisistä piirteistä jotkin tai mitkään eivät toteudu. Hän näyttää saksankielisten keskusteluesimerkkien avulla muun muassa, miten ehtoa ilmaisevilla imperatiivirakenteilla voidaan samalla moittia puhuteltavaa ja miten hypoteettisia tilanteita ja ehtoja implikoidaan keskustelussa muillakin kuin täysin kieliopillistuneilla yhdyslausekonstruktioilla. Myös oma tutkimukseni on osoittanut, että vaikka imperatiivin peruskäyttö liittyy puhuteltavaa ja mahdollisesti myös puhujaa hyödyttävän toiminnan välittömään ohjailuun, imperatiivilla – tutkimallani paheksuntakonstruktioilla ja sen lähikonstruktioilla – ilmaistaan myös kielteistä asennoitumista edeltävää toimintaa kohtaan. Suomen paheksuntaimperatiivinkin jäljet näyttävät johtavan konditionaalisiin eli ehtoa ilmaiseviin tai implikoiviin konteksteihin. Tarkempi aineistopohjainen tutkimus voisi valaista, miten ohjailevasta konstruktioista on suomessa vähitellen kehittynyt moittimiseen ja paheksuntaan käytetty retorinen keino.

Lähteet

Aineistolähteet

Internet. Aineistopimintoja v. 2007–2017.
Muistiinpanoja puhekielestä.

Arkistot ja murrenäytekoelmat; aineslähteinä käytetyt tutkimukset

FORSBERG, HANNELE 1988: *Pohjois-Karjalan murrenäytteitä*. Joensuu: Karjalaisen kulttuurin edistämisseuran julkaisu.

KANNISTO, ARTTURI 1902: *Lauseopillisia havaintoja Läntisen Etelä-Hämeen kielimurteesta*. Suomi III: 20. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- KIURU, SILVA 1977: *Suomen kielen kieltohakuiset verbit. Murreaineistoon perustuva syntaktis-semanttinen tutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LA = Lauseopin arkiston murrekorpus. Turun yliopisto ja Kotimaisten kielten keskus.
- MA = Muoto-opin arkisto. Helsingin yliopiston suomalais-ugrilainen ja pohjoismainen osasto.
- MIELIKÄINEN, AILA 1999: *Mikkelin seudun murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIEMINEN, KAARLO 1934: *Juhani Ahon sanataide. Tyylitutkimus*. Porvoo: WSOY.
- PALANDER, MARJATTA 1999: *Savonlinnan seudun murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- PÄÄKKÖNEN, MATTI 1994: *Oulun seudun murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RÄISÄNEN, ALPO 1986: *Suomussalmen murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1993: *Kuhmon murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIRELIUS, U. T. 1894: *Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta*. Suomi III: 10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKN = *Suomen kielen näytteitä*. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1978–2000.
- SMSA = Suomen murteiden sana-arkisto. Kotimaisten kielten keskus.
- VIRTARANTA, PERTTI 1982: *Länsi-Kannaksen murrekirja*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

Kaunokirjallisuus

- AUTIO, ORVOKKI 1986: *Pesärikko*. Sisältää romaanit *Viistotaival*, *Kotipesä* ja *Merkki päällä*. Helsinki: Kirjayhtymä.
- HUOVINEN, VEIKKO 2002 [1952]: *Havukka-ahon ajattelija*. Kahdeskymmeneskuudes painos. Porvoo: WSOY.
- KIVI, ALEKSIS 1984: *Kootut teokset 1–4*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LASSILA, MAIJU 1953 [1910]: *Tulitikkuja lainaamassa*. Kahdeksas painos. Helsinki: Otava.
- 1981: *Pirttipohjalaiset* [1911]. *Isä ja poika* [1914]. *Kuolleista herännyt* [1916]. Helsinki: Otava.
- LINNA, VÄINÖ 1956 [1954]: *Tuntematon sotilas*. Kansanpainos. Porvoo: WSOY.
- 1985 [1959, 1960, 1962]: *Täällä Pohjantähden alla*. Porvoo: WSOY.
- PÄÄTALO, KALLE 1975: *Nuoruuden savotat. Juuret Iijoen törmässä*. Toinen painos. Jyväskylä: Gummerus.
- 1991a [1960]: *Koillismaa*. Romaani. Yhdestoista painos. Jyväskylä: Gummerus.
- 1991b [1971]: *Huonemiehen poika*. Yhdeksäs painos. Jyväskylä: Gummerus.
- RUUTH, ALPO 2002 [1969]: *Kämpä*. Viides painos. Helsinki: Tammi.
- SALAMA, HANNU 1966 [1964]: *Juhannustanssit*. Seitsemäs painos. Helsinki: Otava.
- TURUNEN, HEIKKI 1984 [1973]: *Simpauttaja*. Yhdestoista painos. Porvoo: WSOY.

Kirjallisuuslähteet

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2010: *Imperatives and commands*. Oxford: Oxford University Press.
- AUER, PETER 2017: Epilogue. Imperatives – the language of immediate action. – Marja-Leena Sorjonen, Liisa Raevaara & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.), *Imperative turns at talk*.

The design of directives in action s. 411–423. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.30>.

- AUWERA, JOHAN VAN DER – DOBRUSHINA, NINA – GOUSSEV, VALENTIN 2004:
A semantic map for imperative-hortatives. – Dominique Willems, Bart Defrancq, Timothy Coleman & Dirk Noel (toim.), *Contrastive analysis in language. Identifying linguistic units of comparison*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- BERG, MAARIT 2003: *Syytöksiä ja epäilyksiä. Toimittajan ja poliitikon vuorovaikutuksesta televisiokeskustelussa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- BIRJULIN, LEONID A. – XRAKOVSKIJ, VIKTOR S. 2001: Imperative sentences. Theoretical problems. – Victor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 3–50. München: Lincom Europa.
- BOOGAART, RONNY – TRNAVAC, RADOŠLAVA 2004: Conditional imperatives in Dutch and Russian. – *Linguistics in the Netherlands* 21 s. 25–35. <https://doi.org/10.1075/avt.21.06boo>.
- BRAVO, ANA 2017: Rhetorical imperatives. Reasons to reasoning. – Daniel Van Olmen (toim.), *Imperatives and directive strategies*. Amsterdam: John Benjamins.
- COUPER-KUHLEN, ELIZABETH – SELTING, MARGRET 2018: *Interactional linguistics. Studying language in social interaction*. Cambridge: Cambridge University Press.
- DUVALLON, OUTI – PELTOLA, REA 2017: Voimadynaaminen VAAN. Odotusten, intentioiden ja kerrottavuuden partikkeli. – *Virittäjä* 121 s. 500–533. <https://doi.org/10.23982/vir.58864>.
- ETELÄMÄKI, MARJA 2006: *Toiminta ja tarkoite. Tutkimus suomen demonstratiivista* tämä. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2010: Non-directive uses of the Finnish imperative. Esitelmä 11. kansainvälisessä fenno-ugristikongressissa. Piliscsaba, Unkari, 9.–14.8.2010.
- FORTUIN, EGBERT L. J. 2000: *Polysemy or monosemy. Interpretation of the imperative and the dative-infinitive construction in Russian*. Amsterdam: Institute for Logic, Language and Computation. <https://openaccess.leidenuniv.nl/handle/1887/32265> (1.12.2018).
- FORTUIN, EGBERT – BOOGAART, RONNY 2009: Imperative as conditional. From constructional to compositional semantics. – *Cognitive Linguistics* 20 s. 641–673. <https://doi.org/10.1515/COGL.2009.028>.
- FRIED, MIRIAM – ÖSTMAN, JAN-OLA 2005: Construction Grammar and spoken language. The case of pragmatic particles. – *Journal of Pragmatics* 37 s. 1752–1778. <https://doi.org/10.1016/j.pragma.2005.03.013>.
- HAKULINEN, AULI 1998: The use of Finnish *nyt* as a discourse particle. – Andreas H. Jucker & Yael Ziv (toim.), *Discourse markers. Descriptions and theory* s. 83–96. Amsterdam: John Benjamins.
- 2015: The word *ny(t)* as an adverb and a particle in Finnish. – Peter Auer & Yael Maschler (toim.), *NU/NÁ. A family of discourse markers across the languages of Europe and beyond* s. 281–319. Berlin: De Gruyter.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HAKULINEN, AULI – SAARI, MIRJA 1995: Temporaaalisesta adverbista diskurssipartikkeliksi. – *Virittäjä* 99 s. 481–500.
- HAKULINEN, AULI – SEPPÄNEN, EEVA LEENA 1992: Finnish *kato*. From verb to particle. – *Journal of Pragmatics* 8 s. 527–549.
- HALONEN, MIA 2005: *Mä en sit siihe sanonu mitää*. Raportit sanomatta jättämisestä ja eviden-

- tiaalinen partikkeli *sit(te(n))* keskustelun kertomuksissa. – *Virittäjä* 109 s. 272–298.
- HERLIN, ILONA 1998: *Suomen kun*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- HONKANEN, SUVI 2012: *Kielioppi ja tekstilaji. Direktiivin muotoilusta viraston ryhmäkirjeissä*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7731-9>.
- HOPPER, PAUL – TRAUOGOTT, ELIZABETH CLOSS 2003: *Grammaticalization*. Toinen, tarkistettu painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- HÄKKINEN, ELINA 2003: *Imperatiivilauseiden itsenäiset sävytyspartikkelit*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuun yliopisto.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- JARY, MARK – KISSINE, MIKHAIL 2014: *Imperatives*. Cambridge: Cambridge University Press.
- JÄÄSKELÄINEN, ANNI 2013: *Todisteena äänen kuva. Suomen kielen imitatiivikonstruktiot*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-8860-5>.
- KAJANNE, MILLA 2001: *Kansalaiset kysyjinä. Yleisön kysyminen osana vuorovaikutusta television EU-keskusteluissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 1998: Hj. Nortamon murrekertomukset ja puhutun kielen illuusio. – Lea Laitinen & Lea Rojola (toim.), *Sanan voima. Keskusteluja performatiivisuudesta* s. 184–215. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KANGASHARJU, HELENA 2009: Preference for disagreement? A comparison of three disputes. – Markku Haakana, Minna Laakso & Jan Lindström (toim.), *Talk in interaction. Comparative dimensions* s. 231–253. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KARTTUNEN, MIIA 2018: No pittää kahtoo. *Puhujan tulevan toiminnan ilmausten kielioppia ja pragmatiikkaa*. Dissertations in Education, Humanities, and Theology 119. Publications of the University of Eastern Finland. Joensuu: University of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2711-8>.
- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KIURU, SILVA 1977: *Suomen kielen kieltohakuiset verbit. Murreaineistoon perustuva syntaktis-semanttinen tutkimus*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, AINO 2013: Katkelmallisuus ja affekti. Kolme pistettä dialogissa. – Aino Koivisto & Elise Nykänen (toim.), *Dialogi kaunokirjallisuudessa* s. 153–182. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOIVISTO, AINO – NYKÄNEN, ELISE (toim.) 2013: *Dialogi kaunokirjallisuudessa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KORDI, ELENA E. 2001: Imperative sentences in French. – Victor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 372–389. München: Lincom Europa.
- KOTILAINEN, LARI 2007a: *Kiellon lomo. Kieltoverbitön kieltokonstruktio ja sen kiteytyminen*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2007b: *Konstruktioiden dynamiikkaa*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-4442-7>.
- 2012: Innovaatio, lipsahdus vai vakiintunut konstruktio? – Ilona Herlin & Lari Kotilainen (toim.), *Verbit ja konstruktiot* s. 201–235. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KOTILAINEN, LARI – HERLIN, ILONA 2012: Johdatus verbi- ja konstruktiotutkimukseen. – Ilona Herlin & Lari Kotilainen (toim.), *Verbit ja konstruktiot* s. 7–26. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.

- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- KÖNIG, EKKEHARD – SIEMUND, PETER 2007: Speech act distinctions in grammar. – Timothy Shopen (toim.), *Language typology and syntactic description I. Clause structure* s. 155–196. Toinen painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- LAIHO, ANTTI 1984: *Liitepartikkelit ja niiden käyttö suomen kielessä*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto.
- LAITINEN, LEA 1995: Nollapersoona. – *Virittäjä* 99 s. 337–358.
- 2011: Kielitaiteilijat ja kielitieteilijät. Juhani Aho ja puhutun kielen kuunteleminen. – Jyrki Nummi, Riikka Rossi & Saija Isomaa (toim.), *Pariisista Iisalmeen. Kansainvälinen ja kansallinen Juhani Aho* s. 153–185. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LATVALA, SALU 1894: Lauseopillisia havaintoja Luoteis-Satakunnan kansankielestä. – *Suomi* III: 12. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURANTO, YRJÖ 2014: *Imperatiivi, käsky, direktiivi*. *Arkikeskustelun vaihtokauppakielloppia*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- LAURY, RITVA 1997: *Demonstratives in interaction. The emergence of a definite article in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- LINELL, PER 2009: Grammatical constructions in dialogue. – Gabriele Diewald & Alexander Bergs (toim.), *Contexts and constructions* s. 97–110. Amsterdam: John Benjamins.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogiseen passiivilauseisiin*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- MALYGINA, LJUDMILA V. 2001: Imperative sentences in Modern Hebrew. – Victor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 268–286. München: Lincom Europa.
- METSLANG, HELLE 2004: Imperative and related matters in everyday Estonian. – *Linguistica Uralica* 4 s. 243–256.
- MONDADA, LORENZA 2017: Precision timing and timed embeddedness of imperatives in embodied courses of action. – Marja-Leena Sorjonen, Liisa Raevaara & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.), *Imperative turns at talk. The design of directives in action* s. 65–101. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.30>.
- NASILOV, DMITRIJ M. – ISXAKOVA, XORŠID F. – SAFAROV, ŠAXRIJOR – NEVSKAJA, IRINA A. 2001: Imperative sentences in Turkic languages. – Victor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 181–220. München: Lincom Europa.
- NIEMI, JARKKO 2015: *Myönnyttelyn käytänteitä. Erimielisuus ja yhteisymmärryksen rakentaminen vuorovaikutuksessa*. Helsinki: Helsingin yliopisto. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-951-51-0603-2>.
- NUOLIJÄRVI, PIRKKO – TIITTULA, LIISA 2016: Puheenomaisuuden rakentaminen kaunokirjallisissa proosateksteissä. – Liisa Tiittula & Pirkko Nuolijärvi (toim.), *Puheesta tekstiksi. Puheen kirjallisen esittämisen alueita, keinoja ja rajoja* s. 225–275. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ONO, TSUYOSHI – THOMPSON, SANDRA A. 1995: What can conversation tell us about syntax? – Philip W. Davis (toim.), *Alternative linguistics. Descriptive and theoretical modes* s. 211–271. Amsterdam: John Benjamins.
- PALMER, F. R. 1986: *Mood and modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- POMERANTZ, ANITA 1984: Agreeing and disagreeing with assessment. Some features of preferred/dispreferred turn shapes. – J. Maxwell Atkinson & John Heritage (toim.), *Struc-*

- tures of social action. *Studies in Conversation Analysis* s. 57–101. Cambridge: Cambridge University Press.
- PULKKINEN, PAAVO 1966: *Asyndeettinen rinnastus suomen kielessä*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RAEVAARA, LIISA 1989: *No* – vuoronalkuinen partikkeli. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja I* s. 147–161. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- RAHTU, TOINI 2006: *Sekä että. Ironia koherenssina ja inkohereenssina*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SADOCK, JERROLD – ZWICKY, ARNOLD M. 1985: Speech act distinctions in syntax. – Timothy Shopen (toim.), *Language typology and syntactic description I. Clause structure* s. 155–196. Cambridge: Cambridge University Press.
- SALONEN, TELLERVO 1967: Eräistä suomen kielen pleonastisista verbi-ilmauksista. – *Sananjalka* 9 s. 96–121.
- SIRELIUS, U. T 1894: *Lauseopillinen tutkimus Jääsken ja Kirvun kielimurteesta*. Suomi III: 10. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SIVONEN, JARI 2016: The Finnish abstract motion construction *mennä V-mA-An* [go V-inf-ill] ‘do something unwished’. Usage, development and motivation. – *Review of Cognitive Linguistics* 14 s. 247–274. <https://doi.org/10.1075/rcl.14.2.01siv>.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2006: Tunteet pinnassa. Affektista puhetta Kelan asioinneissa. – Marja-Leena Sorjonen & Liisa Raevaara (toim.), *Arjen asiointia. Keskusteluja Kelan tiskin äärellä* s. 191–221. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2017: Imperatives and responsiveness in Finnish conversation. – Marja-Leena Sorjonen, Liisa Raevaara & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.), *Imperative turns at talk. The design of directives in action* s. 241–270. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.30>.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – RAEVAARA, LIISA – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH (toim.) 2017: *Imperative turns at talk. The design of directives in action*. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.30>.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – RAEVAARA, LIISA – COUPER-KUHLEN, ELIZABETH 2017: Imperative turns at talk. An introduction. – Marja-Leena Sorjonen, Liisa Raevaara & Elizabeth Couper-Kuhlen (toim.), *Imperative turns at talk. The design of directives in action* s. 1–26. Amsterdam: John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/slsi.30>.
- SORJONEN, MARJA-LEENA – VEPSÄLÄINEN, HEIDI 2016: The Finnish particle *no*. – Peter Auer & Yael Maschler (toim.), *NU/NÁ. A family of discourse markers across the languages of Europe and beyond* s. 243–280. Berlin: De Gruyter.
- SUOMALAINEN, KARITA 2018: *Sinä*, konteksti ja monitulkintaisuus. – *Virittäjä* 122 s. 320–355. <https://doi.org/10.23982/vir.63686>.
- TAINIO, LIISA 1996: Kannanotoista arkikeskustelussa. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 81–108. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- TRAUGOTT, ELIZABETH CLOSS – TROUSDALE, GRAEME 2013: *Constructionalization and constructional changes*. Oxford: Oxford University Press.
- TRNAVAC, RADOŠLAVA 2006: *Aspect and subjectivity in modal constructions*. LOT 143. Netherlands Graduate School of Linguistics. <https://www.lotpublications.nl> (1.12.2018).
- UITTO, PÄIVI 2003: *Puhekielen konsessiiviset sivulauseet*. Suomen kielen pro gradu -tutkielma. Joensuu yliopisto.
- UUSITUPA, MILLA 2017: *Rajakarjalaismurteiden avoimet persoonaviittaukset*. Joensuu: Uni-

versity of Eastern Finland. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-61-2646-3>.

- VAN OLMEN, DANIEL 2018: Reproachatives and imperatives. – *Linguistics* 56 s. 115–162. <https://doi.org/10.1515/ling-2017-0033>.
- VAN OLMEN, DANIEL – HEINOLD, SIMONE 2017: *Imperatives and directive strategies*. Amsterdam: John Benjamins.
- VIRKKUNEN, SAKARI (toim.) 1983: *Suomalainen fraasisanakirja*. Viides painos. Helsinki: Otava.
- VISAPÄÄ, LAURA 2005: Alastomat, inhimilliset infinitiivit. Kahden infinitiivikonstruktion pragmaattinen ja morfosyntaktinen analyysi. – Ilona Herlin & Laura Visapää (toim.), *Elävä kielioppi. Infinitiivien rakenteiden dynamiikkaa* s. 72–98. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2008: *Infinitiivi ja sen infiniittisyys. Tutkimus suomen kielen itsenäisistä A-infinitiivikonstruktiosta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 2013: Itsenäiset infinitiivit affektin ja empatian konstruktioina. – *Virittäjä* 117 s. 524–550.
- WIDE, CAMILLA 2009: Interactional construction grammar. Contextual features of determination in dialectal Swedish. – Gabriele Diewald & Alexander Bergs (toim.), *Contexts and constructions* s. 111–141. Amsterdam: John Benjamins.
- YLI-VAKKURI, VALMA 1986: *Suomen kieliopillisten muotojen toissijainen käyttö*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 28. Turku: Turun yliopisto.

The reproachful imperative as affective construction

This article examines a non-prototypical use of the Finnish imperative: an affective clause construction displaying a negative stance towards the action performed by the addressee. An example of this is a mother's utterance to her children *repikää nyt se mun hame siinä* ('go on, tear my skirt there'), which indicates that she strongly disapproves of the action; simultaneously she may be signalling potential, undesirable consequences. The author terms the above construction the 'Reproachful Imperative'. The broader aim of the article is to demonstrate the variety of imperative clause types and their constructionalisation.

The theoretical framework of the study shares many assumptions with Construction Grammar and Interactional Linguistics. The study is based on empirical data from spoken and written language consisting of approximately 90 instantiations of the construction. The data has been gathered from dialect archives, interview transcriptions, field notes taken by individual researchers, fictive dialogue in novels, and the internet. The 'Reproachful Imperative' is rare in Standard Finnish. It is mostly used in Eastern dialects and in the dialects of Ostrobothnia.

In analysing the data in conversational contexts, both form and meaning are examined. In order to demonstrate that the 'Reproachful Imperative' has the status of an independent construction, the author compares it with various closely related imperative constructions, such as prohibitions and threats. The 'Reproachful Imperative' is characterised by several structural and semantic features, e.g. particles, affective verbs and verb constructions, and the possibility of formation from verbs expressing an uncontrollable action.

The use of the 'Reproachful Imperative' resembles the prototypical directive use of the imperative in that it is directed to a specific addressee in a specific situation. However, the directivity of the imperative is not emphasised when using the construction. Although it may be used to stop the on-going activity, the recipients interpret the utterances primarily as a reproach. The strength of the affective stance varies depending on the context; it is usually very strong. A typical context in which the construction is used is in conversations between family members – spouses quarrelling with each other or parents warning and reproaching their children. In written online discussions the construction is used by anonymous participants who criticise each other's acts.

Paheksuntaimperatiivi – affektinen lausekonstruktio

Artikkelissa tarkastellaan yhtä imperatiivin prototyypisistä poikkeavaa käytötappaa, jolla ilmaistaan kielteistä suhtautumista puhuteltavan toimintaa kohtaan. Esimerkiksi äidin lapsilleen lausuma *repikää nyt se mun hame siinä* ilmaisee paheksuntaa ja varoittaa samalla toiminnan ei-toivotuista seurauksista. Käytötappaa nimitetään paheksuntaimperatiiviksi, ja sen osoitetaan olevan itsenäinen affektinen lausekonstruktio. Artikkelin yleisempänä tavoitteena on näyttää imperatiivin käyttötapojen moninaisuus ja sen hienojakoinen konstruktioituminen.

Tutkimuksen teoreettinen lähestymistapa on konstruktionaalinen ja vuorovaikutuslingvistinen. Artikkelin perustuu noin 90 esiintymän aineistoon, joka on koottu monenlaisista puhutun ja kirjoitetun kielen lähteistä, muiden muassa murrearkistoista, haastattelulitteraatioista, puheesta tehdyistä muistiinpanoista, kaunokirjallisuudesta ja internetistä. Paheksuntaimperatiivi on yleiskielessä harvinainen; sen alueellinen tausta on aineiston perusteella itä- ja pohjalaismurteissa.

Aineiston esiintymiä analysoidaan muodon ja merkityksen kannalta vuorovaikutuskonteksti huomioon ottaen. Paheksuntaimperatiivin itsenäisen konstruktioitumisen osoittamiseksi sitä vertaillaan myös eräisiin sen lähikonstruktioihin, esimerkiksi imperatiivimuotoisiin kieltoihin ja uhkauksiin. Paheksuntaimperatiivilla on monia rakenteellisia ja semanttisia ominaispiirteitä, kuten tietyt partikkelit, affektiset verbit ja verbirakenteet. Se voidaan muodostaa myös verbeistä, jotka eivät ilmaise tahdonalaista toimintaa.

Tyypilliseen imperatiivin käyttöön paheksuntaimperatiivin yhdistää toimintaa ohjaileva tehtävä ja lausuman suuntaaminen tietylle vastaanottajalle tietyssä tilanteessa. Direktiivisyys jää kuitenkin taka-alalle. Vaikka konstruktioilla voidaan pyrkiä keskeyttämään meneillään oleva toiminta, puhuteltavat tulkitsevat lausumat ennen kaikkea toimintaansa kohdistuviksi moitteiksi. Affektin voimakkuus vaihtelee tilannekontekstista riippuen; yleensä se on hyvin vahva. Paheksuntaimperatiivia käytetään muun muassa perheenjäsenten välisissä keskusteluissa ja niiden fiktiivisissä kuvauksissa, esimerkiksi varoitettaessa lapsia tai riideltäessä, sekä kirjoitetuissa verkkokeskusteluissa, joissa anonyymit osallistujat arvostelevat toistensa toimintaa.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@uef.fi

Kirjoittaja on suomen kielen yliopistonlehtori Itä-Suomen yliopistossa.